

Arbejderkunst

Hanne Abildgaard: Erling Frederiksen. Maleri, skulptur, grafik. Udgivet af Arbejdermuseet 1999, 48 s. illustreret, 50 kr., ISBN 87 886 26 172

Bogen er udgivet i forbindelse med en udstilling på Arbejdermuseet af mere end 100 af Erling Frederiksens værker. Den har forord af museets direktør, Peter Ludvigsen, der fortæller om sit samarbejde med Erling Frederiksen ved udstillinger arrangeret af Arbejdernes Kunstforening på Arbejdermuseet. Hanne Abildgaard er kunsthistoriker og er ansat som museumsinspektør på museet.

Bogen handler om Erling Frederiksen, der levede fra 1910 til 1994. H.A. beskriver Erling Frederiksens udvikling fra han som 18 årig blev optaget på Kunstakademiets billedhuggerskole over hans skift til malerskolen, hvor han blev elev af Aksel Jørgensen, og hans videreuddannelse i Paris på Académie Scandinave.

Bogen beretter videre om hans medvirken ved fremstilling af "illegale billeder", træsnit med motiver rettet mod besættelsesmagten, der blev distribueret under krigen, og hans udstillingsaktivitet i forskellige kunstnersammenslutninger.

Et afsnit i bogen handler om kunsten og arbejdspladserne. Erling Frederiksen var en af pionererne bag Arbejdernes Kunstforening, der arrangerede skiftende udstillinger på forskellige arbejdspladser.

Erling Frederiksens forskellige udsmykningsopgaver bliver også omtalt, og til sidst beskrives hans farvestudier og hans pædagogiske indsats på forskellige kunstkoler og kunstakademier i Danmark.

Det er en pæn bog. Historien er levende fortalt og let læst, og billedsiden fungerer godt sammen med teksten. Man får et godt indtryk af den skildrede kunstner.

Bogen er rigt illustreret med fotos dels fra Erling Frederiksens liv, dels af hans malerier og skulpturer, de sidste er farvebilleder. Til sidst i bogen er der et udstillingskatalog over de værker, der blev vist på udstillingen og en "Biografisk oversigt" over kunstnerens liv.

Birgit Andreasen

Dansk socialpolitik 1945-72.

Jacob Christensen: Socialpolitiske Strategier 1945-1972. En undersøgelse af udviklingen i de politiske aktørers socialpolitiske målsætninger og dens betydning for de sociale udgifter. Odense Universitetsforlag, 1998, 252 s. inkl. appendices, kilde- og litteraturfortegnelse, 250 s. ISBN 87 7838 073 1.

Denne bog må have haft en besværlig fødsel. Forordet viser, at det er en forkortet og let revideret udgave af forfatterens ph.d.-afhandling fra 1992. Manuskriptet er afsluttet året efter, men er først offentliggjort i 1998. Dette til trods har tiden ikke rigtig tilladt en ordentlig korrekturlæsning, som bl.a. kunne have hindret de utallige fejlagtige orddelinger.

Kapitel 1 indledes med en omtale af udviklingen i de offentlige udgifter i en række vesteuropæiske lande. Data præsenteres imidlertid først i kapitel 11, og det er også først i dette sammenfattende kapitel, at der er svage tilløb til en dekomponering, idet

*Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen, Søren Federspiel, Rasmus Mariager og Anne-Lise Walsted*

der redegøres for de sociale overførselsindkomsters andel af bruttofaktoringkomsten, uden at det dog heller på dette sted giver anledning til at drøfte, hvad begrebet overførselsindkomster dækker over.

Bogens tema anslås p.10 som 'årsagerne til udviklingen i socialudgifterne'; men der foregår en hastig udtynding af temaet. Efter en (bortset fra omtalen af Erik Damgards segmenterings- og Ole P. Kristensens asymmetrite-se) noget tyndbenet litteraturoversigt, der i det store hele negliger den omfattende internationale litteratur vedrørende vækst i de offentlige udgifter i almindelighed og vækst i de sociale udgifter i særdeleshed, konstateres det, at ingen af de præsenterede fremstillinger anvender forklaringer på 'det ideologisk-kognitive niveau' i Tarschys' forstand. Forfatteren introducerer en ikke særlig præciseret tanke om en 'filter-model', der gør det "rimeligt at undersøge udviklingen i de politiske aktørers opfattelser af socialpolitikens mål og midler i efterkrigstiden", (p.20).

En stedmoderlig behandling eller rettere ingen behandling af den for velfærdsstatstypologierne væsentlige skelnen mellem residuelle og institutionelle velfærdsstater fører til en eksplisit temareformulering. Der vælges (p.21-22) "en forholdsvis bred problemstilling" og "en indirekte behandling af udgiftsspørgsmålet": "Hvordan har de politiske aktørers – og herunder fremfor alt de politiske partiers – socialpolitiske strategier udviklet sig i perioden fra 1945 til 1972? I den forbindelse er jeg interesseret i skift fra residuale til institutionelle policies i perioden omkring 1960."

Skal temaet fastholdes på

trods af omformuleringen af den/de uafhængige variable, måtte man forvente en sammenhængende argumentation for relationen mellem dimensionerne residuel/institutionel velfærdsstat og udgiftsudviklingen, men den fremtræder højst implicit og noget uklar, bl.a. fordi bogen adskillige steder lider under en sammenblanding af de tre grundlæggende socialpolitiske filtre: personkreds, tildelings- og udmålingskriterier. Uklarheden forstærkes, når det tilføjes, at det også vil være fornuftigt at se den socialpolitiske udvikling i sammenhæng med den socioøkonomiske.

Videre afgrænses undersøgelsen, fordi der ses bort fra serviceydelse, og fordi forfatteren vælger "at koncentrere sig om et antal 'store' beslutningsprocesser – udvalgt ud fra deres senere økonomiske konsekvenser". Da den afhængige variabel synes at være væksten i de sociale udgifter, forekommer det ejendommeligt at vælge uafhængige variable, der på forhånd vides at have (store) økonomiske konsekvenser. Endelig er det et krav, at beslutningsprocesserne skal omfatte både finansiel og administrativ struktur. Uden referencer iøvrigt til litteraturen anføres det, at finansiering over de almindelige skatter er en vigtig årsag til problemerne med at styre udgifterne. Man kunne her have forventet en drøftelse af forholdet mellem generel og øremærket beskatning, ligesom det havde været nyttigt at diskutere begrebet skatters synlighed/skjulthed. Derimod anføres der overhovedet ikke noget om, hvorfor administrative strukturer må forventes at have økonomiske konsekvenser.

Valget er da faldet på folke-

pensionen og sygedagpengene, herunder sygeforsikringens generelle struktur. Inddragelsen af sygedagpenge kan undre, da afhandlingen (p.23) lakonisk konstaterer, "at der er store problemer med at finde oplysninger om udgifterne til sygedagpenge". Hermed svæver en del af den afhængige variabel frit i luften, bortset dog fra tabel A.6 (p.217).

Kobles nu dette sammen, må undersøgelsen skulle belyse de politiske aktørers – og herunder fremfor alt de politiske partiers – socialpolitiske strategier og ændringer i disse som forklarende faktorer på udgiftsudviklingen vedrørende aldersrente/folkepension og sygedagpenge over perioden 1945 til 1972. Derfor kan det selvsagt være en fordel at rense den afhængige variabel for effekterne af bl.a. den demografiske udvikling for derved at isolere den stigning, der må have en anden baggrund; men det sker ikke. Det kunne også have været af interesse at se på den dekomponering af de sociale udgifter, jf. det oprindeligt udformede tema for undersøgelsen, for derved at se, om der var et særligt forløb for de valgte områder sammenlignet med andre og evt. korrigeret for de meget konjunkturfølsomme arbejdsløshedsdagpenge. Det sker ej heller.

Til gengæld afsluttes kapitel 1 med endnu en problemformulering: "Spørgsmålet er, om der også var ideologiske årsager til væksten i socialudgifterne"; men det er ikke det spørgsmål afhandlingen behandler, ligesom der ikke gøres noget principielt forsøg på at afgrænse ideologiske ændringer fra mere strategisk/pragmatiske betragtninger. Jacob Christensen er selv opmærksom på problemet, idet han

med Sjöblom understreger, at et politisk partis stillingtagen ofte er betinget af noget andet end partiets program eller – mere bredt formuleret – ideologi. (Betyder det, at partiprogram = ideologi?). Partiledelsen må også være opmærksom på partiets parlamentariske muligheder og de nuværende og potentielle vælgeres samt partiets medlemmers ønsker, hvilket kan betyde, at partiet fx. snarere tager hensyn til det vælgermæssigt opportune end partiets traditionelle ideologi, eller at en interessekonflikt gør det næsten umuligt for partiet at tage stilling til en sag, (p.28). Det indebærer, “at en ordførers indlæg ved behandlingen af et lovforslag tit i højere grad afspejler partiets strategi end dets ideologi, så det analytiske problem bliver at komme fra strategien til ideologien”, (p.28). Dette analytiske problem er ikke løst end sige behandlet i afhandlingen. Bl.a. fordi ideologibegrebet ikke er afklaret overhovedet.

Gør vi et stort spring frem til kapitel 11, der sammenfatter undersøgelsen, er den afhængige variabel, udgifterne til aldersrente/folkepension og sygedagpenge, stort set forsvundet – i alle tilfælde som eksplicit faktor. Tilbage står en påstand om, at udviklingen mellem 1945 og 1972 let ses som et udtryk for et skift fra en residual til en institutionel socialpolitik, ikke mindst for sygeforsikringens vedkommende (p.183). Det er måske rigtigt, men konklusionen havde stået skarpere, hvis den havde været bygget på eksplicite definitioner.

I forsøget på at sætte Danmark ind i en international sammenhæng gives overhovedet afkald på en sammenhæng til bogens problemstilling, idet fokus nu er

på de offentlige udgifter under et, overførselsindkomsterne under et og på finansieringen. Endelig ses der på dækningsgraderne for fire ‘socialforsikringer’ (sygdom, pensioner, arbejdsløshed, ulykke) under et, hvor den største vækst for Danmarks vedkommende indtraf i mellemkrigstiden. Det har dog i ikke ringe grad sin forklaring i den særlige ordning med tvunget, bidragydende medlemsskab i sygeforsikringen som forudsætning for aldersrenten. Denne observation kunne have ført til en diskussion af det mere præcise indhold i begrebet en institutionel velfærdsstat.

Mens segmenteringsteorien, der ikke indgik i problemformuleringen, modificeres og nedtones, konstateres det (p.197), “at man må tillægge de politiske partiers ideologier og parlamentariske strategier en væsentlig indflydelse på de beslutninger, som førte til stigningen i de sociale udgifter efter 1945.”. Nok muligt, men man savner sammenhængen. Og man savner fremdeles en klar stillingtagen til, hvad der udtrykker ideologiske skift, og hvad der er mere pragmatisk bestemte omlægninger i politikken, uden noget egentlig opgør med den tidligere forestillingsverden. Et lille fingerpeg får man måske, hvis man tillader sig at slutte med udgangspunkt i udsagnet (p.211): “Det radikale Venstre – og efter 1963 også Venstre – må dog siges at have været “rent” ideologisk motiveret i spørgsmålet om sygeforsikringens fremtidige struktur. Det kan i hvert fald – jvf. Socialdemokratiets eksempel – være svært at se den vælgermæssige appeal i disse forslag”. Det må vel betyde, at politikændringer, der bedst synes at kunne forklares ved vælger-

mæssige hensyn ikke er ideologisk motiveret.

I afsnit 11.4, der bærer overskriften “partiernes strategier” skelnes der i indledningen mellem skift i de enkelte partiers socialpolitiske ideologi og partiernes optræden i sammenhæng med fire mål, der må spille ind på ethvert partis beslutningstagning: opfyldelse af partiets program, maksimering af partiets stemmeandel, maksimering af partiets parlamentariske indflydelse samt partiets sammenhold; men i sammenfatningen vedrørende de enkelte partier står der stort set intet om mulige skift i ideologierne, mens det på et tyndt grundlag går lystigt der ud af, når det drejer sig om en karakteristik af partiernes placering på de fire dimensioner.

Pragmatiske hensyn til vælgerne og pragmatisk/taktiske overvejelser vedrørende partiernes forhold til hinanden indgår med vægt i de mellemliggende kapitler. Det havde været nyttigt, om der i disse kapitler mere eksplicit havde været taget hensyn til de fire dimensioner.

Selv om Venstres folketingsgruppe var splittet, formulerede man et ‘folkepensionsforslag’, “fordi det var tydeligt, at kampen om de gamles stemmer spillede en væsentlig rolle for alle partierne”, (p.50). Tilsvarende søgte kommissionens formand og sekretær ved deres ‘mæglingsforslag’ at tage hensyn til “partiernes frygt for at miste de gamles stemmer”, (p.52). Tæt på målstregen føler de konservative sig klemt mellem de politiske principper og hensynet til vælgerne, en afspejling af den følelse af relativ forfordeling gennem de offentlige ydelser, som mere velstillede grupper havde udviklet, og som også kendes fra de-

batten om sygekassegrænsen, (p.62). Venstre henviste til forventningerne i den offentlige mening, (p.63). Både Socialdemokratiet, Det radikale Venstre og Venstre havde vælgermæssige interesser at varetage, mens Det konservative Folkepartis endelige tilslutning til forliget var båret af et hensyn til sammenholdet med Venstre, (p.66-67).

Hvad angik reformen af sygeforsikringen, havde Det radikale Venstre, i udgangssituationen en principiel holdning, men efter regeringsdannelsen i 1957, tilpassede partierne deres holdninger, så Socialdemokratiet, Det radikale Venstre og Retsforbundet kom til at stå over for Venstre og de konservative, (p.71). Nok virkede de radikale som drivkraft, men havde en væsentlig mindre parlamentarisk bevægelsesfrihed sammenlignet med perioden omkring folkepensionens vedtagelse, (p.78).

Ved drøftelsen af den fulde folkepension til alle henviste de radikale til "et stærkt ønske i befolkningen", p.86. Også i henseende til ITP-forslaget spillede vælgerhensyn en rolle. Socialdemokratiet havde måske inspireret fra Norge og Sverige sigtet på at sætte de borgerlige partier skakmat med et forventet populært forslag, (p.92), og svarende hertil opfattede de konservative opgaven som et blokedeforsøg uden vælgertab, (p.94).

Venstres initiativ i socialreformspørgsmålet kan have været parlamentarisk-strategisk begrundet i en tilnærmelse til Det radikale Venstre og en distancering til de konservative, ligesom det kan tolkes som en anfægtelse af Socialdemokratiets selvforståelse som bærer af socialpolitiske initiativer, (p.107). Der kan desuden argumenteres for, at for-

slaget havde et valgtaktisk sigte, (p.109), ligesom der peges på, at Venstre i kølvandet på en ændret erhvervsstruktur har ønsket at appellere til byvælgere, (p.116).

Alt i alt pragmatisme så det klodser.

Der er to arbejder, der hyppigt refereres til i afhandlingen. Det ene er Frederik Zeuthens artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift fra 1944, der i ikke ringe grad tegner et blue-print for den kommende udvikling inden for hhv. aldersforsørgelsen og sygeforsikringen. Det andet er embedsmandsbetænkningen fra 1948 vedrørende sygeforsikringen.

Om aldersforsørgelsen prognosticerede Zeuthen, at fradragssystemet ville forsvinde, efterhånden som middelklassen krævede en offentlig pension: Det der senere er blevet betegnet 'bestikkelsesteorien'. Det var, som Jacob Christensen selv noterer (p.179-80), en tanke, der udsprang af snusfornuftige overvejelser om den almene politiske dynamik. "Man kan sige, at det mere var kognitive end egentlige ideologiske faktorer, der kom til udtryk" (!). Fælles for de to arbejder er et opgør med "sygekassernes ideologi (!) og administration".

Selv om "den almene politiske dynamik" er et passende diffust udtryk, havde det måske alligevel været en ide at inddrage tanken mere eksplicit. I samspillet mellem partierne og andre relevante aktører inden for 'det samarbejdende folkestyre' opstår vel netop en sådan almen dynamik, der fører partierne til beslutninger, hvis slutkonsekvenser formentlig de færreste havde forudset, mens processen stod på.

Det er, tror jeg, en rigtig konstatering, at kun Det radikale

Venstre igennem hele perioden fremtrådte med en konsistent politik, som i høj grad var sammenhængende med de to arbejder. Det er svært ikke at tro, at Zeuthens tætte relationer til de radikale kan have spillet en rolle. Pensionspolitisk lagde Det radikale Venstre sig allerede forud for valget i 1945 på en midterposition mellem Socialdemokratiets (generelle) ønske om højere ydelser og Venstres og de konservatives præference for mere lempelige fradragregler. For RV var ønsket umiddelbare lempelser i fradragreglerne og på længere sigt en generel folkepension, (p.37). Vedrørende sygeforsikringen ønskede partiet, også i god overensstemmelse med Zeuthens tanker, i sit 1945 program en obligatorisk sikring, der skulle dække hele befolkningen (p.41). Partiets holdning genfindes tydeligt i tilknytning til gennemførelsen af folkepensionen. Universaliteten spiller en stor rolle for RV, fordi ydelserne ikke må sætte sociale skel. I drøftelsen af sygeforsikringsreformen i 50'ernes slutning fastholdt RV ønsket om en alle omfattende, generel sygesikring, (p.68), opbygget efter det mønster, embedsmandsudvalget havde udstukket, (p.70). Sygekassegrænsen var i sig selv et af de uønskede skel, (p.74). Det samme var en ikke ensartet folkepension til alle, (p.86). Dette spillede utvivlsomt også en rolle for RVs afvisning af ITP ordningen, hvor partiet anlagde en skarp sondring mellem anvendelse af indkomstbortfaldsprincipet i hhv. korttids- og langtidssikringerne, (p.97). (I den sammenhæng kunne det have været interessant nærmere at overveje indholdet i begrebet den institutionelle velfærdsstat. I

sammenfatningen anføres, at Danmark – i forhold til Korpi og Gösta Esping-Andersens model for en institutionel velfærdsstat – “mangler” en indtægtsafhængig tillægspension. Kanske det skyldes, at d’herrers model lider under en svensk inspireret, ideologisk motiveret ethnocentricitet?). Socialreformens første del havde betydelig radikal bevågenhed. Man gik så langt som til (symbolpolitisk) at sige, at Steincke ville have gennemført en enstrenget socialforvaltning i 1933, hvis kommunerne havde været tilstrækkeligt store, (p.145). For RV måtte socialreformen være en krone på værket, fordi den i høj grad realiserede de intentioner, der oprindeligt lå i Zeuthens artikel og embedsmandsgruppens rapport. Sygeforsikringen var død. Socialforsikringen var død.

Man kan ikke påstå, at de øvrige partiers synspunkter var præget af samme konsistens. Generelt er det indtrykket, at de forholdt sig mere pragmatisk til de konkret foreliggende situationer. I det hele taget er det forholdsvis få gange, men møder tilløb til en virkelig principiel standpunkttagen. Det gør man f.eks. ved Thorkil Kristensens udsagn i tilknytning til folkepen-sionen, (p.58), der markerer en traditionel (utilitaristisk) økonomiholdning baseret på en kobling mellem maksimering af samfundsnyttens og antagelsen om indkomstens faldende grænse-nytte. Lignende meget principielle tilkendegivelser refereres fx. fra debatten om sygeforsikringsloven i 1960 i diskussionen mellem især Ninn-Hansen og Bomholt, (pp.74-76). Det er interessant, at Bomholt argumenterer ud fra et rationalitetshensyn og under henvisning til den tidli-

gere gennemførelse af en generel folkepension. Dels indvarsler rationalitetsargumentet, hvad der sker få år senere, og dels anvendes en ‘afsmitningsargumentation’, som genfindes flere steder i perioden.

Optakten til socialreformen bevidner, hvad Jacob Christensen gør meget ud af, det mest markante eksempel på en reformulering af en tidligere position. Pludselig tog Venstre det socialpolitiske initiativ og trak andre med sig. Landsmødevedtagelsen i 1963 og forslaget om nedsættelse af en socialkommission året efter var en klar distancering til den VK-plan, der ikke havde været nogen succes. I en diskussion året efter i Information anerkender Bent Rold Andersen da også grundtrækkene i Venstres socialpolitiske erklæringer og henviste til deres inspiration hos fx. Frederik Zeuthen, (p.115). Han havde dog enkelte reservationer vedrørende fx. ideen om en generel grundsikring ledsaget af private overbygningsordninger.

Det er ikke uden interesse, at penneførelsen bag Venstres nye profil var Ernst Andersen, der var uddannet som cand.polit. i 1958 og formentlig på Universitetet har mødt Bent Rold Andersen som underviser i socialpolitik anlagt på den Zeuthen’ske tradition. Sammen med socialdirektør Orla Jensen fra Århus kom Ernst Andersen og Bent Rold Andersen til at udgøre en arbejdsgruppe til støtte for Socialkommissionens formand, H.C.Seierup, (p.119).

Om optakten til socialreformen konstaterer afhandlingen, (p.116), at der i lyset af den forudgående socialfaglige diskussion måske snarest var tale om, at en række allerede formulerede

holdninger nu kom på den politiske arena. Vil man forstå det, ligger en væsentlig forklaring nok i det rationalitetshensyn, Bomholt gav udtryk for i 1960. Rationalitet og humanitet er to strømme i europæisk civilisation, der i en speciel version søges sammenkædet i det, nogle har kaldt det velfærdsstatslige projekt. Klaus Petersen har i sin, synes jeg, meget inspirerende bog “Legitimität und Krise, Die politische Geschichte des dänischen Wohlfahrtsstaates 1945-1973” (Berlin, 1998) vist, hvordan funktionalisme, modernitet og en ny rationalismeopfattelse gradvis sætter sig igennem i Danmark. Videnskabeliggørelse og apolitisering bliver nøgleord. Det er i ikke ringe grad denne forskydning af vægtlægningen i retning af rationaliteten, som for alvor slår igennem i 1960’erne. Det er bl.a. dette, der ligger bag, når Erik Eriksen i 1965 talte om at indrette den sociale sektors organisation praktisk, effektivt, rationelt og sammenhængende. At ville forstå velfærdsstaten uden også at inddrage de kulturelle understrømninger er næppe muligt. Omend ofte med en vis forsinkelse kommer de politiske partier også til at spejle de tendenser, som i første omgang alene gør sig gældende i dybdestrukturen.

Om en god lederartikel siges det, at den skal være som en sprællende fisk og udmærke sig ved et kort hoved, en fyldig krop og en hale, der slår smæld. Det skal en god p.h.d.-afhandling også. Problemet med Jacob Christensens afhandling er, at hovedet og halen synes at høre til to forskellige fisk. Hovedet er ikke kort, fordi problemformuleringen ikke er tilstrækkeligt præciseret, men præget af glidende

ændringer. Halen sidder på en anden fisk, fordi den afhængige variabel i bedste fald behandles implicit. Det bedste ligger i kroppen, d.v.s. kapitlerne 2-10. Selv om der for den, der har læst f.eks. Henrik Pers' bog om velfærdsstatens gennembrud i Danmark og Vesterø Jensens' afhandling om det tvedelte pensionssystem, ikke er så meget nyt i kapitlerne om folkeforsikringskommissionen, indførelsen af folkepensionen og pensionspolitikken i 1960'erne, er kapitlerne 2-10 alligevel særdeles læseværdige.

For mig at se har Jacob Christensen ikke helt haft held til at manøvrere i grænselandet mellem samtidshistorie og statskundskab. Givet at der hengik så lang tid fra ph.d.afhandlingen til offentliggørelsen, er det ærgerligt, at der ikke er gennemført en mere systematisk bearbejdelse. Når jeg læser forfatterens artikler "De sociale udgifter 1890-1990" (Arbejderhistorie 1996/4) og "Demokrati og ekspertise: Om politikere, embedsmænd og eksperter i dansk socialpolitik" udgivet i bogen "Demokratiets mangfoldighed: Tendenser i dansk politik" (Forlaget Politiske Studier), er jeg ikke i tvivl om, at Jacob Christensen kunne have skrevet en bedre bog.

Værsgo

Jonna Duch Christensen og Søren Federspiel: Værsgo, der er serveret. Tjernerens organisationshistorie 1898-1998.

Knuths Forlag, København 1999, 185 s. ill. 50 kr. (for medlemmer), 100 kr. (for ikke-medlemmer). Henvendelse RBF. ISBN 87-90580-05-2

I følge forordet, der er skrevet af gruppeformand for tjenerne i Restaurations- og Bryggeriarbejder Forbundet Erik Andersen, er bogen tilegnet tillidsrepræsentanter på arbejdspladserne og i organisationen ud fra filosofien "du skal kende fortiden, når du skal skabe fremtiden". Efter at have læst bogen vil jeg for egen regning sige, at den også er tilegnet mindet om alle de tillidsrepræsentanter, der i de forløbne 100 år har ydet en kæmpe indsats for at gavne deres fag og deres kolleger. Det har været en ualmindelig lang og sej kamp.

Det var en broget skare, der først skulle finde ud af, at de havde fælles interesser, før en fælles fagforening kunne finde dagens lys. Betegnelsen tjener kunne dække alt lige fra kælderbeværtningens opvarter til herregårdens tjener i livré – og alt derimellem: Lejetjener, restaurationstjenere, kelner og sidst men ikke mindst servitricer. De første foreninger var såkaldte standsforeninger, med sygekasse og arbejdsanvisning. Opvarter- og Tjenerforeningen af 1866, som næsten udelukkende tog sig af lejetjenerne. Skandinavisk Kellnerforening stiftedes 1881 og omfattede de faguddannede restaurationstjenere. Københavns Kellnerforening fra 1896 blev den sidste forening i den gamle, patriarkalske ånd: To år efter, samtidig med dannelsen af

De samvirkende Fagforbund, stiftedes fagforeningen Kelnernes faglige Forening fra 1898 under megen diskussion.

Der etableredes en lærlinguddannelse allerede i 1860, men der var ingen kontrol med uddannelsen. Den kom først i 1907, og i 1922 oprettedes en lærlingskole for restaurationsindustrien.

Igennem alle årene var det svært at samle den brogede flok. Ikke alene var der mange forskellige interesser, men det var også svært helt fysisk at mødes. Vigtige møder måtte foregå ved midnatstid, når alle havde fået fri. Desuden lå og ligger der en ånd af "fri fugl" over faget; man skifter fra den ene arbejdsplads til den anden, i en periode forsøger man sig som selvstændig restauratør, eller man drager måske udenlands i nogle år.

De mest løse eller frie folk var lejetjenerne og servitricerne, der virkede som løntrykkere. Først i 1953 kom der en kvinde ind i bestyrelsen for Københavns Tjenerforening.

Fagets udøvere var meget sårbare over for arbejdsløshed. Dels var der den traditionelle arbejdsløshed, bestemt af årstiderne, med masser af arbejde på sommerrestauranter, men intet om vinteren, dels var der den konjunkturbestemte, hvor økonomiske nedgangstider straks kunne mærkes på omsætningen på restauranterne.

Politisk stod kampen hos tjenerne som andre steder i fagbevægelsen mellem socialdemokrater og kommunister, især i 1930erne.

Et højdepunkt med hensyn til medlemstal var 1948, da 8970 var medlemmer. Derefter gik tallet nedad i nogle år, for siden at stige, efterhånden som flere

kvinder meldte sig ind i fagforeningen. Et skridt mod fælles fodslag inden for hele området blev taget i 1949, da Dansk Musikforbund, Faglært Køkkenpersonale, Hotel- og Restaurationspersonalets Forbund og Tjenerforbundet indgik i samarbejde. Hotel- og Restaurationspersonalets Samvirke fik måske ikke den store praktiske betydning, men det indblik i alle de diskussioner og modstridende interesser, bogen giver, efterlader læseren med en beundring for de mennesker, der orkede at tage kampen op for at organisere så mange mennesker med forskelligt rettede interesser og skabe bedre arbejdsbetingelser.

De nye tider i 1950'erne betød en ny æra med hensyn til storhoteller, mens de gamle sygnede mere hen. Faget blev truet af de (næsten) personaleløse etableringer som moteller og selvbetjeningscafeateriaer.

Bogen har meget naturligt en oversigt over fagforeningernes historie i provinsen; det virker som en honnør til alle medlemmerne og viser, at de er en del af historien.

Bogen er heldigvis ikke blot fagforeningshistorie. Mange lidt kendte detaljer som tjenerkulturen dukker frem. Hvem vidste f.eks. at der er tjenerklubber, der har overlevet som mødesteder i provinsen. De viser tydeligt det særegne ved faget, at tjeneren har skiftende arbejdstider med sene og tidlige mødetidspunkter, løse og midlertidige ansættelsesforhold og sæsonbestemte ansættelser og derfor har haft brug for at have et sted at mødes, slappe af og drøfte fælles anliggender.

I 1960'erne begyndte nye grupper at komme ind, mange ufaglærte og heriblandt uden-

landske arbejdere. Fra tjenernes side gjorde man det kloge ikke at lukke af over for de nye uden tjeneruddannelse, men derimod at lave kurser for de ufaglærte.

Etniske restauranter dukkede op i 1970'erne. Mange medbragte selv personale, der ikke var faguddannet.

En af de største ændringer inden for faget var afskaffelsen af drikkepengesystemet i 1970; nu blev beløbet automatisk sat på regningen. I gamle dage havde tjeneren været helt afhængig af drikkepengene og skulle selv betale sin ungtjener.

Bagest i bogen er der et appendix med diverse formandslister og kongresser, nogle korte biografier over pionererne inden for bevægelsen samt en litteraturliste, liste over interviews og anvendte kilder.

Bogen har intet stikordsregister, men den kronologiske rækkefølge og den meget detaljerede indholdsfortegnelse er en god hjælp, men den er svær at bruge som opslagsværk. Der er i forordet lagt op til, at det er en bog, der skal læses fra ende til anden af folk inden for faget, men den bringer megen ny viden om tjenernes kulturhistorie frem. Den indeholder rigtig mange fine citater fra interviews og erindringer. Samtidig sætter den de specifikke faglige begivenheder ind i en større sammenhæng med den historiske og samfundsmæssige udvikling, hvilket absolut hæver den op over almindelig organisationshistorie.

Anne-Lise Walsted

At føle sig hjemme i sin bydel

Kerstin Gunnemark: Hembygd i storstad, om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser. Udgivet af Etnologiska föreningen i Västsverige. 1998. Trykkested: Elanders Graphie Systems AB, Angered 1998. 356 sider, illustreret. Distribution: Etnologiska föreningen i Västsverige, c/o Etnologiska institutionen, Box 200, 405 30 Göteborg. ISBN 91-85838-37-3.

Bogen er en doktorafhandling, forsvaret på det etnologiske institut i Göteborg i september 1998 og handler om livet i Kortedala, en bydel i Göteborg, der blev bygget i 1950'erne som et led i virkeliggørelsen af den socialdemokratiske idé om "Folkehjemmet". Byfornyelsesprojektet "Lokal utveckling i Kortedala", der startede foråret 1985, satte gang i undersøgelsesarbejdet. Man ville prøve at give medborgerne mulighed for at få indflydelse på byfornyelsesprocessen. Udgangspunktet for undersøgelsen var at analysere bydelen og dens liv i et helhedsperspektiv, og at de indsamlede data skulle være baseret på beboernes egne erfaringer. Der blev indrettet et "Felt-kontor", hvor interesserede Kortedala-beboere kunne komme i forbindelse med projektgruppen, der ud over embedsmænd fra kommunen og boligselskabet bestod af en arkitekt, en sociolog og en etnolog (KG). I denne etnologiske afhandling, som er baseret på det arbejde, der blev udført i byfornyelsesprojektet, analyseres de incitamenter og de processer, som udvikler den lokale identitet.

Interessen samlede sig om hverdagslivets reproduktion i bydelen, og forskningen blev

rettet mod to generationer af kvindelige Kortedala-beboere: De som var husmødre, da bydelen var ny, og de som voksede op dengang og som stadig bor der som voksne kvinder.

KG arrangerede "skrivarcirklar" (erindringsværksteder), hvor de deltagende kvinder nedskrev deres minder og overvejelser og bagefter læste op for hinanden og kom med kommentarer. De selvbiografiske beretninger blev udgivet i "Våra liv i Kortedala – kvinnor i två generationer skriver och berättar". Deltagerne i erindringsværkstederne dannede senere foreningen, "Kvinnor i Kortedala" (KIK), og senere også "Kortedala Museiförening" (KMF). I 1995 kunne man indvie "Kortedala Museum", en lejlighed, der er indrettet, som den kunne have været, da den var ny i 1955.

Bogen er delt op i 4 afsnit på i alt 11 kapitler. 1. Indledning, 2. "Boende" og hverdagsliv, 3. Hverdagslivets historie, der handler om arbejdet med at få museet oprettet og 4. Syntese. I indledningen redegør KG for tidligere forskning på områderne: "Boende" og bydelsliv, kvinders "boende", bydelsfornyelse, stedets og tingens betydning og for de teoretiske overvejelser, hun har gjort sig i forhold til begreberne: Klasse og køn, hverdagsliv og lokal identitet. Der er benyttet samtaler, spørgeskemaer og interviews, og der er brugt mange citater fra de nedskrevne erindringer. Man får et godt indtryk af bydelens fordele og ulemper for beboerne både i nybygger- og i byfornyelses-fasen, og man får forståelse for, hvad det er, der får beboerne til at føle sig hjemme i bydelen, Kortedala, der er kendetegnet ved at ligge i umiddelbar kontakt med natur-

områder. Der gøres rede for hvordan kvinders og mænds forskellige kontaktflader betyder, at mændene bedre bliver hørt og forstået end kvinderne, når der skal kommunikeres med myndighederne. Det resulterede bl.a. i, at kvinderne indså det fornuftige i at få nogle mænd med i museumsforeningen, så man kunne forene de forskellige evner og erfaringer i arbejdet med at få virkeliggjort museumsplanerne.

Der er mange gode illustrationer i bogen. Mange af fotografierne stammer fra de indsamlede erindringer.

Bogen har 20 sider noter, 20 sider engelsk "summary" og 14 sider kilde- og litteraturfortegnelse.

Birgit Andreasen

Slakteriarbejdernes historie i Vejle

John Juhler Hansen: Ind til benet. Slakteriarbejdere i Vejle gennem 100 år, NNF, Slakterigruppen Vejle 1997.

John Juhler Hansen har skrevet om slakteriarbejdernes historie i Vejle gennem 100 år. Det er et jubilæumsskrift i anledning af fagforeningens 100 års dag (1897 – 1997). Vejle-afdelingen af Dansk Slakteriarbejderforbund er ikke nogen helt tilfældig afdeling; den har i perioder været forbundets næststørste afdeling, kun overgået af Københavns-afdelingen. I nyere tid har den tillige været den fagforening, hvor Tulip-arbejderne har været organiseret. Vejle og Omegns Andels-Svineslagteri blev fra slutningen af 1950'erne Vejles største arbejdsplads. Fra slutningen af 1960'erne hed slagteri-

et Tulip, og Tulip var igennem 1970'erne og 80'erne en omtumlet arbejdsplads. Fabrikken og afdelingen i Vejle er således på flere måder interessante.

Det er en god, velskrevet og læsevenlig bog, John Juhler Hansen har skrevet. Især i bogens første kapitler er det på en god måde lykkedes at få indarbejdet slagteriets og slagteriarbejdernes historie i byens udvikling.

John Juhler Hansen har selv stået for indsamlingen af en række "erindringsinterviews", som er blevet indflettet i fremstillingen. Erindringerne forekommer vellykkede, med gode historier og beretninger om livet som slagteriarbejder.

Men det er også tydeligt, at John Hansen visse steder har haft svært ved at få integreret disse erindringsfortællinger på en organisk måde i fremstillingen. De udpluk, som er valgt ud og indflettet i teksten, giver undertiden fremstillingen et rodet og ustruktureret præg. Bedst som John Hansen er i gang med en skildring, skal han lige have flettet en fortælling ind, som handler om noget helt andet. Problemet forekommer måske størst i kapitlet om perioden 1910 – 1954.

Perioden efter 1954 er nemmere at strukturere, efter som den stort set handler om én problemstilling: rationalisering og akkordsystemet. Tulip blev en af de virksomheder, hvor akkordsætningen først blev afprøvet, og fra 1960 skete det hurtigt. Der er ingen tvivl om, at akkordsystemets udbredelse bidrog til at højne lønniveauet og ændre slagteriarbejderne fra en lavtlønsgruppe til en lønførende gruppe i Vejle.

Fra 1971 og frem handler

slagteriarbejdernes historie i Vejle om Tulip- fusionen og den efterfølgende "Tulip-krise" i midten af 1970'erne. Slagteriets underskud i 1973 kom som et chok for fabrikken og dens ansatte, og den måde, som krisen blev håndteret på, bidrog ikke til at afdratisere forløbet.

John Juhler Hansen har været rundt i litteraturen og har som nævnt også selv indsamlet et fint erindringsmateriale. Det er absolut en fremstilling, som Slagteriarbejdernes fagforening i Vejle kan være godt tilfreds med.

Et par kritistiske bemærkninger vil dog være på sin plads. For det første kan fremstillingen i flere afsnit virke en kende kaotisk og ustruktureret. Det skyldes så vidt jeg kan bedømme, at forfatteren har indarbejdet de i øvrigt på mange måder udmærkede interviews på uhensigtsmæssig vis i selve fremstillingen. Det skyldes også de undertiden umotiverede spring i kronologien, som forstyrrer sammenhængen. I nogle kapitler virker det som om, forfatteren har haft svært ved at finde det eller de hovedtemaer, der skulle binde fremstillingen sammen, og her bidrager de forskellige erindringsuddrag blot til et forvirret helhedsindtryk!

For det andet kunne forfatteren godt være gået en smule grundigere til værks i dele af fremstillingen. F.eks. kommer bogen meget hurtigt omkring akkordernes indførelse på Tulip; det er jo en utrolig spændende historie; og jeg kunne nok også have ønsket mig en grundigere skildring af de følgevirkninger, som akkorderne fik, f.eks. for arbejdsmiljø og -sikkerhed. Her må de indsamlede interviews kunne bidrage. Behandlingen af "Tulip-krisen" i 1973-74 kunne

også have været grundigere, uden at det ville have ændret fremstillingens karakter af et jubileumsskrift.

I den afsluttende sammenfatning får John Juhler Hansen på en god måde sat hovedtemaerne op i slagteriarbejdernes historie gennem de 100 år, og jeg kunne godt have ønsket mig en lidt mere "problemstyret" fremstilling.

Jeg kunne også godt have tænkt mig, at John Juhler Hansen havde fastholdt den bredere sammenhæng, som han lægger ud med i bogens første kapitler. Det virker, som om det har været lettere for forfatteren at skildre slagteriarbejdernes og slagtersvendenes historie som en del af en byhistorie i to første kapitler. I de efterfølgende kapitler glider den byhistoriske sammenhæng mere i baggrunden, og vi snævrer os ind omkring Tulip. Rindalismen får vi dog med. Men ikke sammenlægningen i NNF.

Disse bemærkninger skal dog ikke fjerne indtrykket af en velskrevet og læservenlig bog, der er forsynet med et godt billedmateriale og gode billedtekster.

Knud Knudsen

Med kluven tunga

Yvonne Hirdman: Med kluven tunga. LO och genusordningen, Uddevalla, Atlas 1998, 463 s.

Også svensk LO rundede i 1998 de 100 år. Og typisk nok nøjedes organisationen ikke med, som i Danmark, at udsende et enkelt større værk om forbundets historie. Nej, der blev iværksat et større forskningsprogram under temaet "Svensk fackföreningsrörelse efter andra världs-

kriget". Et af resultaterne af denne særlige forskningsindsats er den svenske professor i kvindehistorie Yvonne Hirdmans bog om udviklingen i LO's kønspolitiske strategier fra 1946 til 1986.

Bogen er tilegnet Berit, og det er hverken Hirdmans mor eller datter, men derimod hendes navn til den lille pige, der på maleriet på bogens omslag lidt trodsigt kigger frem bag sin mor, skønt denne prøver at holde hende tilbage. Moren og faren – kvinden og manden – finder vi malet på væggen i LO-borgen på Norra Bantorget i Stockholm. Straks man kommer ind, ser man manden, den halvnøgne proletar, let støttet til sit arbejdsredskab, klar til atter at tage fat på sit samfundsnyttige arbejde i produktionen. Hvorimod man nærmest må lede efter maleriet af kvinden, der er halvt skjult bag et gardin – med tørklæde på ("husmorsnibben"), lillebror på armen, og så altså Berit stående halvt bag sig.

Malerierne er fra sidst i 1920'erne og altså fra en tid før den periode, som bogen behandler. Netop derfor giver de et godt udgangspunkt for at forstå den udvikling, som LO's kønssyn har undergået siden da. Selvom idealer om kønnes lighed har eksisteret i dele af bevægelsen siden dens start, var det til op i 1960'erne særartsopfattelsen, der slog stærkest igennem både i ord og i handling. Idealet var den mandlige forsørger og den kvindelige husmor. LO var mændenes forbund og kæmpede først og fremmest for mandlige arbejders interesser, hvilket til dels kunne legitimeres med, at mændene udgjorde det store flertal af medlemmerne. I 1945 var det under 1/3 af de svenske kvinder, der var registreret som lønarbejdere, og kvinderne udgjorde

under 1/5 af LO's medlemmer.

Men meget er sket siden da. I dag udgør kvinderne som i Danmark halvdelen af LO's medlemmer. Det er Berit, der har vristet sig fri af sin mors skærmende hånd og i stedet er gået ud på arbejdsmarkedet for at blive selvforsørgende. Derfor er bogen til-egnet hende.

Hirdmans ærinde med bogen er at se på LO's rolle i denne dramatiske forandring. Vel at mærke det officielle LO's rolle og indsatsen fra menige medlemmer eller enkelte forbund. Men for at få indkredset baggrunden for den officielle holdning må hun også gå bag kulisserne og ind i hovedet på de mange enkeltaktører, hvis køns-syn spillede ind på den mere overordnede politikudvikling. Hertil bringer hun de sædvanlige kilder til organisationshistorie: beretninger, protokoller, programskrifter, tidsskrifter, samt enkelte interviews.

Udover LO møder vi i bogen også et righoldigt udvalg af de personer og organisationer, der har præget periodens svenske kønsdebat. Hermed får vi sat LO's kønsstrategier i relation til samtidens brogede spektrum af holdninger og handlinger på området. Vi kan se, hvornår LO er "foran", og hvornår det er "bagud" i debatten. Og vi kan se, hvordan de samme aktører i forskellige sammenhænge anvender forskellige argumenter, samt hvordan disse udvikler sig over tid.

Som i sit bidrag til den svenske magtudredning fra 1990 bruger Hirdman begrebet *genuskontrakt* som teoretisk redskab til at indfange udviklingen i LO's kønspolitiske indsats. *Genus* er køn på latin, og Hirdman foretrækker dette begreb, som hun

finder mindre belastet af associationer og vurderinger end *køn*. Begrebet *genuskontrakt* omfatter skiftende tiders og kontekster mere eller mindre konkrete bestemmelser og forhandlinger om kønnenes ordning: Hvem der skal gøre hvad, hvem der skal være hvad, hvem der skal være hvordan osv. Begrebet indeholder dermed også skiftende tiders "selvklarheder", som de ligger til grund for konkrete politiske udspil.

Hirdman udskiller tre faser i udviklingen, baseret på hver sin genuskontakt. Under den første genuskontakt *Hushållskontraktet* fra 1946-1961 var LO's overordnede holdning den, at kvinderne ganske vist havde hovedansvaret for arbejdet i hjemmet, men at dette ikke behøvede at forhindre dem i at lønarbejde. Den svenske efterkrigsøkonomi var meget stærkere end den danske, og svensk erhvervsliv, især industrien, havde brug for alle ledige hænder. Svenske husmødre var en oplagt arbejdskraftreserve, og løsningen på *dobbeltarbejdsproblemet* (der dog endnu ikke havde fået navn) var fra LO's side først og fremmest en teknisk og organisatorisk rationalisering af husarbejdet.

Men generelt anså man ikke kønsspørgsmålet for noget større problem. Og var det et problem, var det i første omgang kvinderne, uden nærmere specificering, der var problemet. Som følge deraf var prioriteringen af kønsspørgsmålet heller ikke høj. Ligelønnen – eller manglen på samme – var fast sidste punkt på LO's kongresser, men konkrete løsningsforslag var det sløjt med. Nogen udligning af løngabet kunne heller ikke konstateres.

Mest udfarende var LO i et nedsat partsforum, Arbejdsmar-

kedets Kvindenævn (AKN), hvor hoveduenigheden gik på, om kvinder bare skulle varetage det mest rutineprægede arbejde (SAF) eller også skulle motive-res til at tage en længerevarende uddannelse (LO), der ville sikre dem arbejdsvilkår, der mere svarede til mændenes. Det var i dette forum, at "problemet, som ikke fandtes", langsomt blev synligt.

For i den næste periode fra 1961-1976 under *jämlikhetkontrakten* fik kønsproblematikken betydeligt større bevågenhed, også i LO. Det skærpede behov for arbejdskraft gjorde de mange husmødre til et samfundsøkonomisk problem. Et nyt begreb, *kønsrolle*, indgik som et væsentligt element i debatten: Sålænge kvinder blev opdraget til, at familien, og ikke lønarbejdet, var målet, kunne problemet ikke løses. LO deltog derfor gennem AKN i diverse kampanjer over for skoler og familier for at få løst op på kønsrollerne – også drengenes og mændenes, så de kunne påtage sig og få glæde af deres del af familiearbejdet.

Sidst i 60'erne skete der imidlertid igen et dramatisk skifte i LO's kønspolitik. Presset af den voksende venstrefløj satte LO stadig større fokus på klasseperspektivet og kampen for social lighed. Kønsuligheden blev opfattet som *en del* af den sociale ulighed og derfor integreret i social- og familiepolitikken. Konkret slog forandringen igennem, da LO's hidtidige *kvinderåd* blev nedlagt til fordel for et *familieråd*. Det kønsneutrale ideal var rammen, i praksis blev manden i højere grad end før norm for kvinder på arbejdsmarkedet. Men kvinderne havde stadig en selvstændig rolle at spille som arbejdskraft og brugere i den

ekspanderende velfærdsstat, der blev set som midlet til den sociale omfordeling. Det primære redskab til at sikre tilstrækkeligt med kvindeligt arbejdskraft var derfor ikke længere rationalisering af hjemmearbejdet, men masser af børneinstitutioner, gerne med døgnåbent.

Under den tredje og sidste genuskontrakt – *jämställdhetskontrakten* – blev LO igen tvunget til at sætte kønsspørgsmålet, nu kaldet *ligestilling*, på dagsordenen. Mindre af egen fri vilje end fordi den borgerlige regering (1976-1982) truede med at indføre omfattende lovgivning på området. LO sagde nej – det var aftalestof for arbejdsmarkedets parter. Altså var man nødt til at indføre ligestillingsaftaler med arbejdsgiverne om ligeløn, ligebehandling, initiativer med henblik på tilpasning af arbejdsliv og familieliv osv. LO's familieråd fik til opgave at konkretisere aftalernes smukke principper, men i praksis blev der ikke tale om den store indsats.

På trods af den voksende andel kvindelige medlemmer synes den samtidige radikaliserings af kvindebevægelsen og de samfundsmæssige kønsrelationer – undtagen måske lige på den retoriske plan – at være gået det officielle LO forbi. Forklaringerne var flere: Mændenes fortsatte magtmonopol, i LO som på arbejdspladserne, jämlikhedskontraktens fortsatte dominans i LO's kønssyn (klasse over køn), men måske især, at det i denne periode pga. den solidariske lønpolitik gik stærkt fremad for ligelønnen. Hvorfor gøre noget, hvis problemet løste sig af sig selv? Det største problem for LO var i denne periode det øgede deltidsarbejde, men her var modstanden mere principiel end reel.

For det var jo på mange måder en god løsning på dobbeltarbejdsproblemet – eller mere radikalt: kvinders deltidsarbejde kunne opfattes som det første skridt på vejen mod fuldtidsarbejde.

“Med kluven tunga” har Hirdman kaldt sin bog. Den kløvede tunge henviser selvfølgelig til de mange situationer, hvor LO har sagt ét og gjort noget andet, eller hvor forskellige LO-aktører er kommet med indbyrdes modstridende udsagn, der har gjort den overordnede politik uklar. Hirdman er klart kritisk overfor kolossens indsats i kønspolitikken, omend enkelte helte og pionerer fremhæves. Frem til midt i 80'erne synes svensk LO således kun periodevis og på udvalgte områder at have spillet en aktiv rolle i udviklingen af efterskrigstidens genuskontakter på det svenske arbejdsmarked og i det svenske samfund. Ligesom det har været så som så med støtten til de mange nye kvindelige medlemmer. Som det fremgår af bogens sidste kapitel, har LO dog i løbet af 90'erne indhentet noget af det forsømte.

Bogen er skrevet i en saglig, men munter tone, og i en essayistisk, nærmest journalistisk stil. Det gør den meget læseværdig, men betyder også, at det ofte kan være svært at bevare overblikket, ligesom de opsamlende kapitler er mere diskuterende end egentligt resumerende og konkluderende. Jeg savner flere steder en mere præcis opsummering af, hvem der mente hvad, hvornår og hvorfor.

I den danske jubilæumsudgave af LO's efterkrigshistorie – *I takt med tiden* – er kønnet og kønspolitikken tildelt en plads, der er større end den, vi er vant til i den slags værker. Men vi mangler

fortsat en samlet fremstilling af udviklingen i fagbevægelsens kønspolitik og/eller af udviklingen på det kønsopdelte arbejdsmarked i Danmark – gerne helt fra forrige århundrede og frem til i dag.

Vibeke Kold

Charitable Women

Birgitta Jordansson og Tinne Vammen (red.): Charitable Women – Philanthropic Welfare 1780-1930. A Nordic and Interdisciplinary Anthology. Odense University Press, 1998, 286 s., 250 kr., ISBN 87-7838-339-0.

Kvindelige forskere fra de svenske universiteter i Örebro, Göteborg, Umeå, Oslo universitet og Københavns universitet publicerer her deres meget forskellige undersøgelser af det fælles tema “godgørende kvinder”. De ni forskere er med i et tværfagligt netværk med navnet “Philanthropy and the Social Construction of the Nordic Welfare states 1780-1930”. De har mødtes til tre seminarer, og flere af forskerne har tidligere udgivet de her trykte artikler i anden sammenhæng.

Ingrid Åberg skriver om “Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's Liberation and Organization in the Early Nineteenth Century”, hvor kvinder fandt en plads i det “eksplosive” vacuum, som karakteriserede “the age of associations”.

Ingrid Åbergs artikel fra 1988, “Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's Liberation and Organization in the Early Nineteenth Century” indleder bogen. Hun diskuterer her den borgerlige kvindes rolle i det svenske samfund omkring mid-

ten af 1800-tallet, hvor kirken inddrog kvinderne i den godgørende virksomhed.

Anne-Lise Seips artikel "Social Work – A Space for Women" blev trykt første gang i det norske "Arbejderhistorie" i 1990. Her beskæftiger hun sig med det felt inden for det norske samfund, hvor kvinder kunne gøre sig gældende, nemlig de sociale organisationer: missionsforeninger, velgørenhedsorganisationer, og afholdsforeninger. Inden for politik beskæftigede kvinder sig med sociale spørgsmål og undervisning.

Birgitta Jordansson beskæftiger sig i "Women and Philanthropy in a liberal context. The case of Gotenburg" med spørgsmålet, om kvinder var passive tilskuere til de grundliggende sociale forandringer eller tog aktivt del i dem. Forfatteren mener, at de ved deres aktive indsats var med til at skabe den offentlige mening og derved var med til at forme den sociale politik i samfundet.

Tinne Vammen har skrevet "Ambiguous Performances: Women in Copenhagen Philanthropy c. 1849-1915". Hun påviser, hvordan kvinder som en udenomparlamentarisk gruppe forstod at trænge igennem forskellige barrierer, opretholde velgørenhed som et borgerligt aktivitetsfelt og i nogle tilfælde opnå en vis offentlig position i kraft af velgørenheden.

I "Philanthropists, Mothers and Doctors. The Philanthropic Struggle against Infant Mortality in Copenhagen, 1860-1920" har Anne Løkke studeret den specielle niche inden for filantropi, der beskæftiger sig med småbørn med København som eksempel. Her fik velgørenheden i slutningen af 1800-tallet den særlige

betydning, at børn så at sige blev anerkendt som individer med egne rettigheder. Til og med børn født uden for ægteskab blev genstand for filantropi, og deres velfærd bedredes, f.eks. blev der gjort noget for at komme den store børnedødelighed til livs.

Kerstin Norlanders artikel "To be a Woman Capitalist: Anna Hierta-Retzius, Ebba Lind af Hageby and Liljeholmen's Stearin & Candle Factory" er en studie af to velhavende kvinder og deres kamp for at gøre sig gældende i mændenes verden. Trods position og formue var det kun inden for det sociale område, de kunne øve indflydelse.

Hanne Rimmen Nielsen har studeret den typiske godgørende kvinde, lærerinden. Artiklen hedder "'Her Social Work Was Carried Out Quietly, in a Very Beautiful Manner". Danish Women in the Transition from Philanthropy to Welfare State, 1900-1940". På det sociale område kunne lærerinder engagere sig religiøst og filantropisk, eller de kunne markere sig som feminist og politisk aktive.

I "Confrontation and Cooperation. Ellen and Maria Moberg's and Alva Myrdal's views on childcare and social policy in the 1930s" har Ann-Katrin Hatje undersøgt konfrontationen mellem på den ene side den traditionelle, liberale og filantropiske børnehævebevægelse og på den anden side Alva Myrdals moderne, nøgterne socialpolitiske holdning i 1930erne.

Den, der tydeligst beskæftiger sig med både yderen og nyderen af velgørenheden, er arkitekt, fil.dr. Kerstin Thörns i sin artikel om Stockholms Arbetarehem. Hun beskæftiger sig udførligt både med den godgørende og de arbejdere, der nød godt af vel-

gørenheden. Filantropen var en kvinde, lærerinden Agnes Lagerstedt, der brændte for sin sag; via bedre boliger til de fattige ville hun forbedre hele deres tilværelse. Forfatteren formår ved en minutiøs gennemgang af boligproblemerne i det industrialiserede Stockholm og byggeriet for arbejdere, hvor det første hus stod færdigt i 1893 og det tiende og sidste i 1931, at give et billede af de fattigstes arbejders hverdag. Primus motor i foretagendet, ildsjælen Agnes Lagerstedt, flyttede ind i det første hus for at være tæt på dem, hun ville hjælpe, og hun blev boende der til sin dødsdag. Hun sørgede også for, at der i alle de følgende bygninger boede en person, der kunne have hånd i hanke med driften af huset.

Bogen er beregnet for udenlandske læsere, der hermed får en den bedste indføring i de seneste årtiers nordiske forskning inden for dette specielle område. Primært i form af selve artiklerne, men også via noter og bibliografi. Det er måske også til ære for de ikke-nordiske læsere, at der er en tidstavle for hvert land med love af betydning for kvinders stilling i samfundet, men tidstavlen er absolut nyttig også for danske læsere.

"Arbejderhistorie"s læsere vil uden tvivl finde flere artikler af interesse, selvom det i sagens natur eller rettere ud fra projektets formulerede tema, er velgørenhed set ud fra den givende parts side, det handler om. Fokuseringen på giverne og deres forhold kan minde om tidligere tiders distance til genstanden for velgørenheden. Den modtagende part i det, der nødvendigvis må være et tosidigt forhold, er i nogen grad underordnet. Hermed være ikke sagt, at de portrætter-

de godgørende, borgerlige kvinder er uinteressante, ligesom kvaliteten af undersøgelserne er hævet over enhver tvivl.

Anne-Lise Walsted

Kommunistiske breve

Erhard Kiehnbäum: "Wäre ich auch zufällig ein Millionär geworden, meine Gesinnungen und Überzeugungen würden dadurch nicht gelitten haben..."

Friedrich Annekes Briefe an Friedrich Hammacher 1846-1859. Nachrichten aus dem Engels-Haus II – Wuppertal 1998, 145 s., ISBN 3-87707-518-5

Studiecentret i Friedrich Engels' fødeby Wuppertal har nu i nogle år udgivet skriftserien 'Nachrichten aus dem Engels-Haus'; det har ofte været dokumentationer og kilder af relevans for Friedrich Engels' herkomst og hans udvikling. Det nye bind har kun middelbart betydning i denne sammenhæng, Engels bliver end ikke nævnt i bogen, men brevene oplyser om stemninger og holdninger blandt radikale unge i tiden før revolutionen i 1848. Friedrich Anneke blev født i 1818, og var altså kun to år ældre end Engels.

Som Erhard Kiehnbäum understreger i indledningen var brevene private og ikke beregnet til at blive læst af andre, ikke beregnet til udgivelse 150 år efter at de var skrevet. Dele af brevene er meget personlige, og det ville have været en fordel, hvis de var blevet forkortede. Men ellers er brevene interessante tidsdokumenter, der giver indblik i tidlige kommunisters overvejelser i årene før revolutionen i 1848. Anneke var artilleriofficer i den preussiske hær. Denne gren

af hæren tiltrak åbenbart unge velbegavede borgerlige, der ikke afviste de nye demokratiske og republikanske ideer. Anneke kom således i 1842 i forbindelse med "Rheinische Zeitung", hvis redaktør var den jævnaldrende Karl Marx, og han fortsatte sit 'subversive' arbejde i hæren indtil 1846, hvor han blev afskediget. Flere andre officerer forflyttedes til andre garnisoner eller blev ligeledes afskedigede – nogle af dem blev siden officerer i Nordstaternes hær i den amerikanske borgerkrig.

Anneke udviklede sig imidlertid til kommunist, i flere af brevene betegnede han sig som sådan, og i 1847 blev han medlem af Kommunisternes forbund i Köln. I revolutionstiden var han meget aktiv i arbejderorganisationerne i Köln, og ifølge et af brevene så han i arbejderne den kommende kraft. I den mislykkede revolutionskrig i Pfalz og Baden var han en fremtrædende officer. Efter nederlaget emigrerede han via Schweiz til USA og forsøgte på forskellig måde at skaffe sig et udkomme der; det sidste brev til Hammacher er fra 1859, hvor han opholdt sig i Europa som krigskorrespondent for flere amerikanske blade. Han forsøgte dengang at genoptage kontakten til Hammacher, men denne havde åbenbart helt tilpasset sig de givne omstændigheder i Preussen – en udvikling, der havde været tydelig allerede i 1848. Anneke holdt i imidlertid fast i sin revolutionære holdning: sætningen fra titlen er den sidste sætning i brevvekslingen. I 1861 blev han oberst i Nordstatshæren, de fra Tyskland udvandrede "Red For-tyeighers" spillede øjensynlig en ikke ubetydelig rolle i den amerikanske udvikling i disse år.

Friedrich Anneke giftede sig 1847 med den fraskilte Mathilde Franziska Giesler, en af de få kvinder, der aktivt deltog i det revolutionære arbejde i 1847-49; dels oprettede hun et dagblad og fungerede som dets redaktør i en længere periode 1848-49, dels som 'Ordonanz-Offizier' i revolutionskampene maj-juni 1849 i Pfalz og Baden. I avisen kunne hun forene den revolutionære kamp og kvindeemancipationen, og dermed – som det er blevet hævdet – skabe en af de politisk mest radikale aviser. For en ganske kort tid fortsatte den 'Neue Rheinische Zeitungs' arbejde indtil også den blev forbudt. Sidenhen blev hun aktiv i kvindernes emancipationskamp i USA, åbenbart var hun en betydelig personlighed (om kvinderne i revolutionen se Gabriella Hauch: Frauen-Räume in der Männer-Revolution 1848, i: Dieter Dowe m.fl. Europa 1848. Revolution und Reform, s. 841-900). Enkelte af brevene er skrevet af hende, og forsåvidt som hun var knyttet til sin mand, giver udgivelsen også en del oplysninger om hende. Dele af hendes skrifter (Maria Wagner: Mathilde Franziska Anneke in Selbstzeugnissen und Dokumenten) og en biografi er udgivet i 1980'erne. Også andre aspekter af hendes arbejde er undersøgt. Hun døde 1884 i Milwaukee.

Indledningen ved Kiehnbäum koncentrerer sig om Annekes personlige udvikling og kan her føre forskningen videre. I de 267 noter meddeles især mange personoplysninger. Der ligger et stort arbejde bag udgivelsen, som på mange måder er fascinerende. Men uvist af hvilken grund er ikke alle brevene udgivet her; Dieter Dowe citerer således i sin vigtige afhandling

“Aktion und Organisation ...” et brev fra Mathilde og Friedrich Anneke af 9. sept. 1847 (s. 126) og to breve af Mathilde Anneke af 20. oktober (s. 200) og efter den 23. november 1848 (s. 207) til Hammacher. Endnu flere breve af Mathilde Anneke til Hammacher findes i Maria Wagners udgivelse. Det er ærgerligt, at de ikke er optaget i dette bind – dels er det uvist, om der mangler endnu flere, og dels bliver de nu manglende næppe nogensinde udgivet. Da Dowe har citeret dem, er de åbenbart også vigtige.

Gerd Callesen

Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP) i skandinavisk eksil 1933-1945

Einhart Lorenz: Mehr als Willy Brandt. Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP) im skandinavischen Exil. Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1997. ISBN 3-631-31428-0

Som titlen antyder, er der i Lorenz studie af det lille socialistiske fløjparti SAP tale om et forsøg på at undersøge dets eksil ud fra et bredere kildegrundlag end det, som omhandler beskrivelserne af den senere tyske SPD kansler Willy Brandt. Hans år i politisk eksil i Norge og senere i Sverige er velbeskrevet i litteraturen – også af Lorenz selv – men den naturlige interesse for Brandts politiske aktiviteter i årene efter Hitlers magt-overtagelse har i nogen grad skygget for en hel undersøgelse af SAP. Den kommer så her. Lorenz har været godt nede i kilde-

stoffet og beskriver med overblik SAPs vanskelige eksilår i Skandinavien, de forskellige grunde til partiets endelige opløsning i 1944 og de politiske uoverenstemmelse internt og mellem potentielle politiske samarbejdspartnere i eksillandene. Som sådan er der tale om egentlig politisk historie, selvom Lorenz selv kalder sin metode for ‘mikro-historie’ eller ‘politisk socialhistorie’. Han ønsker at beskrive de forvandlingsprocesser, der førte til partiets opløsning, og det understreges netop, at både politiske forhold, men også de ændrede sociale og kulturelle forhold i eksil afgjorde partiets skæbne (s. 8-9).

Men egentlige rammer for hvad der menes med ‘kultur’ og begrebet det ‘sociale’ bliver aldrig defineret. Dette skaber gennem fremstillingen en række usikre slutninger til kildematerialet. Det bliver f.eks. aldrig helt klart hvilke sociale og kulturelle forandringer, der betød at partiet havde svært ved at fungere i eksil. Lorenz fremstiller fint, hvordan partiet, fordi det var nyt, havde problemer med at danne et konsensusgrundlag for den førte politik. Både fordi mange af medlemmerne var unge og ‘utrænede’ i politisk arbejde, og fordi SAP fra starten var opsamlingssted for både venstre oppositionen i Sozialdemokratisches Partei Deutschlands (SPD) og for frafaldne fra Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) og dets opposi-tionsgruppe KPO. Mange af partiets medlemmer havde derfor deres politiske skoling i vidt forskellige grene af den socialialistiske og kommunistiske bevægelse (s. 65) – hvis de da overhovedet havde en politisk skoling. Det betød også, at der ikke eksistere-

de en egentlig politisk tradition i partiet, og denne disparate tilstand kom i anden omgang til at øve indflydelse på organisationsstrukturen og partidisciplinen. De forskellige politiske holdninger blev ført videre i partiarbejdet, som i de detaljerede beskrivelser Lorenz fremstiller om interne uoverensstemmelser og personligt uvenskab, giver et billede af et parti i konstant splid med sig selv. Situationen blev ikke bedre af den ny eksilstatus efter 1933. Kontakten mellem hovedkvarteret i Paris – Jacob Walcher – og de forskellige lokalkomitéer gjorde, at diskussionerne kunne få frit løb, og der var f.eks. stor forskel på de politiske holdninger i gruppen i Danmark og så Brandts i Oslo.

Unge partimedlemmer måtte også i den ny eksilsituation indstille sig på at afbryde påbegyndte karriereforløb – f.eks. akademikere – selvom situationen i Hitler-Tyskland allerede før eksilet havde medført vanskelige arbejdsforhold (s. 73). Hermed er vi på analysens egentlige sociale niveau. Lorenz betoner, at de sociale og kulturelle vanskeligheder i eksilet havde ligeså stor betydning for tømningen af partiet, som de havde baggrund i politiske uoverensstemmelser. Lorenz taler her om ‘varierende identitetskategorier’ (s. 64) og forskellige individuelle ‘personlighedsstrukturer’ (s. 58) uden at kvalificere begreberne yderligere. Der henvises som sagt til, at der var tale om unge med forskellig politisk baggrund, og vi bliver kort gjort opmærksom på, at det politiske arbejde i eksil først og fremmest vanskeliggjordes af flygtningenes fluktuation mellem de forskellige lande (s. 68-70), deres optagethed af at arbejde og der-

med deres gradvise indslusning i de lokale samfund. Men var der tale om decideret assimilering? Blev interessen for det tyske antifascistiske politiske arbejde efterhånden overtaget af et ønske om at leve op til den nationale identitet istedet for at skille sig ud fra den? Var det i det hele taget muligt at leve som politisk flygtning uden at deltage i det nationale samfunds daglige rytmer og ritualer?

Det nationale fyldte som politisk og kulturelt projekt meget i de liberalt-borgerlige samfund efter århundredskiftet og i Skandinavien i særdeleshed gennem opbygningen af de nationale velfærdsstater – og det er da også kendetegnende at en skikkelse som Brandt hurtigt begyndte at vende sig mod det politiske arbejde i den norske arbejderbevægelse. Det norske arbejderparti (DNA) var iøvrigt mere nationalt forankret end sine broderpartier i Norden, og havde f.eks. – som Lorenz også bemærker – i 1923 udskilt sig fra det socialistiske 2. Internationale (s. 105), hvilket også betød, at dets forbindelse til SPD i Tyskland traditionelt ikke var stærk. Brandt fandt i Norge gennem SAPs ungdomsforbund Sozialistischer Jugendverband Deutschlands (SJV) og dets samarbejde med DNA et nyt politisk ståsted, der under krigen betød et stærkt engagement i den nationale norske modstandskamp (s. 202).

I det hele taget skete en kraftig tømning i partiets medlemsskare i eksil – 50 % på blot 7 år (s. 57). Der gøres imidlertid ikke rede for hvor mange af disse, der gled helt ud af det politiske arbejde, og vi mangler derfor parametre for den sociale og kulturelle assimilering. Dog bliver

Lorenz nødt til at skelne mellem det, han kalder A og B medlemmer, netop fordi mange i partiet simpelthen ikke deltog kontinuerligt i det politiske arbejde (s. 79). Vi får snart fornemmelsen af, at partiet for mange af de unge snarere end at være et politisk arnested udgjorde et socialt samlingspunkt i den uvante og svære eksilsituation. Lorenz påpeger her interessant, at det politiske arbejde gav eksilstatusen et skær af 'legitimitet' (s. 88). Som sådan er der i den fremlagte analyse meget mere end det politiske på spil, og Lorenz synes da også i sine delkonklusioner at være opmærksom på dette uden dog helt at kunne sætte ord på det. Det bliver ved antydningerne, og det er symptomatisk, at Lorenz efterhånden bliver nødt til at indsætte sin analyse til at omhandle de få ledende skikkelser i SAP partiet – især Brandt men også ægteparret Enderle. Men det er også her bogen får sin styrke som et stykke gedigent politisk kildekritisk studie – selvom de store linjer måske nok ud fra et formidlingsmæssigt perspektiv kunne have været tegnet noget tydeligere.

Udover det antifascistiske politiske arbejde i eksil beskæftiger Lorenz sig nemlig nok så meget med de lange politiske linjer i den tyske socialistiske og kommunistiske bevægelse og man får her et billede af en forvirret tysk venstrefløj, der efter Hitlers magtovertagelse havde svært ved at definere en politisk realisme i forhold til de nationale fascistiske bevægelser og strømninger i mellemkrigstiden. Dele af venstrefløjen havde tabt pusten, og alt for meget politisk arbejde gik til spilde i ofte teoretiske diskussioner, der betød, at man ikke kom i dialog om mag-

ten på midten, men til stadighed forfægtede snævre partipolitiske interesser på yderfløjene. En forankring af denne pointe i forhold til den politiske kultur i Weimarerrepublikken havde givet et bedre udgangspunkt for diskussionen om den senere demokratiske nyorientering i SAPs politiske linje både før og under krigen.

I forlængelse af dette er et andet gennemgående tema nemlig forskellen mellem den gamle og den nye generation af tyske SAP socialister. Mens ægteparret Enderle, der netop var politisk skoledede i Weimartidens KPD, i lang tid forsøgte at holde en kommunistisk yderposition i SAPs politik, repræsenterede Brandt en ny og mere dynamisk politisk lederskikkelse, der ønskede et langt bredere sigte i socialismen anvendelsesformer. For Brandt var det essentielt, at det politiske arbejde ikke fortabte sig i teoretiske diskussioner, men havde et praktisk sigte, som på længere sigt kunne samle arbejderbevægelsen. Engagementet i den norske arbejderbevægelse afspejler dette projekt, men også den gradvise justering af SAP fra at være et sekterisk parti på den trozkistiske revolutionære venstrefløj til at samles om en enhedsfront i et bredere socialdemokratisk regi aftegner tydelige spor af en total revision i den politiske anskuelse.

Lorenz faseinddeling i relation til de tyske politiske samarbejdspartnere er god og kan med fordel – selvom Lorenz ikke gør det – sammenkædes med udviklingen af samarbejdet med de skandinaviske partiorganisationer. Han taler om en 1. krystaliseringsfase, hvor SAP skulle definere sig i det politiske rum mellem kommunister på den ene side og socialdemokrater på den

anden side. Et revolutionært snit udenfor Komintern ses i indgåelsen af den såkaldte 4-pagt bl.a. med trozkisterne i 1933. I Norge kom det til praktisk samarbejde med den intellektuelle kommunistgruppe *Mot Tag* (s. 110), mens SAP cellen i Danmark forsøgte et mere sporadisk samarbejde med Broby Johansen og gruppen omkring *Frem* (s. 118 ff.). Ægteparret Enderle havde gennem deres traditionelle tilknytning til KPD her gode forbindelser, mens man også forsøgte at fastholde en samarbejdspartner i det lille svenske *Socialistiska Partiet* og de såkaldte Killbomkommunister (s. 124 ff.). Mens socialdemokratiene i Danmark og Sverige havde sværest ved at tolerere SAPs politiske arbejde (s. 92), havde Brandt mere held med sine tilnærmelser til DNA. Det var da også her, at den 2. fase – enheds- og folkefront i Norden – først slog igennem. Brandt havde således gode resultater med sin pragmatiske linje og imødekommenhed overfor det norske socialdemokrati, hvilket snart betød bedre muligheder og livsvilkår for det tyske flygtningesamfund. SAP cellerne oplevede som sådan hvordan en skarp kurs overfor de skandinaviske arbejderbevægelser og socialdemokratier betød øget marginalisering og isolation (s. 132). Denne pointe kunne godt være blevet udbygget. Skellet mellem ideal- og realpolitik træder nemlig her tydeligt frem: At holde sig fri af socialdemokratiene betød både en indsnævring af det politiske manøvrerum, mens den realpolitiske linje åbnede nye muligheder for det lille parti. Det vises herunder, hvordan Brandt fik en ikke ringe indlydelse i det politiske liv i Norge, navnlig fordi han af takti-

ske årsager samarbejdede med både tyske og norske kommunister og socialdemokrater. Denne dobbeltpolitik blev også gennemført med held af ægteparret Enderle i Stockholm, selvom August Enderle var en smule mere tilbageholden med at omprioriterer i det politiske arbejde. Til forskel herfor måtte den københavnske SAP celle forgæves lede efter danske samarbejdspartnere, hvilket netop betød at SAP her forblev politisk isoleret og fastholdtes i den gamle politisk revolutionære linje.

Den tredje fase – koncentrationsfasen – betød som sådan et gennembrud for den pragmatiske og enhedspolitiske linje i Sverige og Norge. Brandt og Enderle, som var skarpe modstandere af den stalinistiske linje i kommunistpartierne efter Moskvaprocesserne i 1936 (s.148), fortsatte uden at kny af taktiske årsager alligevel samarbejdet med disse (s. 150). Året efter kundgjorde Brandt sammen med KPD i Norge yderligere, at man ikke længere ønskede et samarbejde med trozkisterne (s. 156), mens han forsøgte at bygge bro mellem SAP og yderfraktionen Neu Beginnen (s. 158). Disse politiske handlinger afspejler, at SAP nu var på vej væk fra sit oprindelige udgangspunkt og med den ny politiske linje – også animeret af Walcher i Paris – forsøgte både skabt en antifascistisk nordisk folkefront og en egentlig enhedsfront på venstrefløjen. En af Lorenz væsentligste og mest interessante pointer er, at denne politik imidlertid skar SAP over på midten. Kattowitzkonferencen i 1937 markerede det egentlige skift henimod den demokratiske socialisme, mens den såkaldte Fabian-Ackerknecht akse stadig

modsatte sig en fornyelse (s. 58). Både i København og Oslo førte dette til politisk spaltning, og også i Stockholm oplevede man den interne uro efter Kattowitzkonferencen, selvom Enderle her fik dæmpet den politiske opposition. Partiet var dog svækket og stod som mellemgruppe svagt efter andre revolutionære socialister – f.eks. Pragergruppen – var vendt tilbage til SPD, og resterne af Revolutionäre Sozialisten Deutschland var opløst. SPDs SOPADE strittede samtidig imod nytillkommerne og ønskede ikke at afgive magtpositionen i eksilrummet, og som sådan kunne det blive svært at etablere en selvstændig politisk profil i forhold til SPD (s. 174).

Pointen er god, fordi den viser at bevægelsen henimod en enhedspolitik samtidig trak tæppet væk under partiet. Forsøget på i 1937 at danne et mindre kartel med det østrigske Revolutionäre Sozialisten Österreichs (RSÖ) og Josef Buttingers 'alldutschen sozialistischen Revolution' og Neu Beginnen med det formål at overvinde spaltningen i arbejderbevægelsen kan også ses som en del af den ny politiske linje (s. 175), ligesom deltagelsen i Göteborgkonferencen samme år understregede et politisk ønske om en nordisk folkefront (s. 158). Men det kostede altså på de indre fronter, og Köhler fra Københavnercellen kaldte da også SAPs ønske om socialistisk koncentration for både 'illussionsløs og opportunistisk' (s. 177).

Dette sagt imodsætning til eksilcellerne i Oslo og Stockholm, og for Brandts og vel egentlig også for ægteparret Enderles vedkommende betød krigen en endnu større politisk afklaring. De forskellige skrifter produce-

ret i eksil i Sverige – til trods for at SAP p.g.a. krigen måtte opgive egentlig politisk virksomhed – tog netop sit udgangspunkt i forskellige samarbejder med bl.a. norske og tyske socialdemokrater. Da det efterhånden var klart, at Tyskland ville tabe krigen fik disse politiske tanker et mere praktisk anstrøg: Tyskland skulle efter krigen genopbygges og navnlig for Brandt men også for andre SAPere som f.eks. Stefan Szende – tog overvejelser om Tysklands fremtid som demokratisk socialistisk nationalstat snart form. Det er interessant, at disse tanker netop fik et nationalt anstrøg (s. 201), og at Brandt sammen med andre eksilsocialister ligeledes betonedede nødvendigheden af at undgå at opbygge kollektive skyldsteser om det tyske folks andel i verdenskrigen (s. 205). Lorenz kunne have udbygget den væsentlige pointe, at Brandt under sit ophold i Sverige var blevet særdeles inspireret af den svenske velfærdsmodel (s. 207). Hvor meget af dette tankegods, der lå til grund for programskrifterne gøres der ikke rede for, men det understreger om ikke andet den socialdemokratiske drejning i eksilet. I august 1944 meddelte Brandt, at han sammen med 23 andre SAPere ville forlade det lille parti til fordel SPD (209). Lorenz mener, at denne beslutning ikke var 'overraskende' (s. 210), og man forstår ham: Udviklingen fra revolutionært yderparti til midtersøgende pragmatiseringsstræben måtte ende i den egentlige afvikling.

Lorenz studie er som sådan givtigt selvom det egentlige delformål, der stilles op i begyndelsen af bogen, ikke helt honoreres. Der er således ikke tale om socialhistorie, men om politisk

historie, og det er også her studiet træder i karakter. Man kunne have ønsket, at der blev tegnet med en mere bred pensel – som i Lorenz glimrende beskrivelser af de skandinaviske mellemkrigstidssamfund (s. 25-37) – og at pointerne var trukket mere skarpt ud. Enkelte afsnit ender således i meget detaljerede beskrivelser af enkelte personers private og politiske rivaliseren. Det er da også kendetegnende for bogen, at den mangler en egentlig konklusion. Vi får derfor ikke en afsluttende præcisering af de væsentligste pointer og et udblik til centrale dele af mellemkrigs- og krigstiden – at eksemplet med SAP netop afspejler den gradvise politiske nyorientering hos den yderste tyske venstrefløj – bl.a. præget af eksilet og mentaliteten i Skandinavien – hvor man indså nødvendigheden af at komme i politisk dialog med midten for at skabe et politisk magtrum efter fascismens nedbrydning af demokratiet. Man lærte på denne måde af de skandinaviske arbejderbevægelser, og det er dette Lorenz noget vagt men meget rigtigt et sted kalder for eksilets 'læreprocesser' (137).

På grund af studiets fokusering på de politiske skikkelser ville det have været godt med et opslag med personkarakteristikker. Ud fra et formidlingsmæssigt synspunkt, ville opslagsmuligheden have hjulpet læseren bedre rundt i stoffet.

Matias Seidelin

Byen tæmmes

Karin Lützen: Byen tæmmes: Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800tallets København. Hans Reitzel, 1998, 456 s., 395 kr., ISBN 87 412 2773 12

Folkemindeforskeren Karin Lützen har i *Byen tæmmes* kortlagt, hvorledes den opadstigende danske middelstand i København i perioden 1830 til 1895 skabte forestillingen om *Det gode liv* og i sit billede konstruerede, hvordan det gode liv burde leves i samfundet, i familien og som enkeltindivid, og hvordan disse størrelser skulle forholde sig til hinanden. Bogen beskriver, hvordan middelstanden forsøgte at bringe orden i de kaotiske tilstande som industrialiseringen og urbaniseringen skabte i København. Genstanden for denne opmærksomhed var den hastigt voksende arbejderklasse og proletariat, som de nye tider skabte. Ifølge middelstanden skulle denne orden skabes ved at de uciviliserede masser, der nu befolkede byen skulle lære normerne og rammen for middelstandens "gode liv". Dermed kunne samfundet blive godt igen, og de farer som storbyen rummede ville forsvinde. Det er derefter forfatterens antagelse, som også vises med mange eksempler, at middelstandens forestilling om "det gode liv" udmøntedes i tiltag, der blev grundlaget for mange af det 20. århundredes velfærdsstats institutioner, idet de simpelthen blev overtaget af staten senere.

Karin Lützens metode er diskursanalysen, hvor hun ved at fokusere på en række begreber og institutioner, som stadig findes i nutidens velfærdsstat får vist, hvorledes disse faktisk blev

konstrueret af 1800-tallets mid- delstand. Hun er her inspireret af forskere som Foucault og de svenske kulturforskere Löffgren og Frykman. Også kvinde- og kønsforskningens diskussioner om konstruktionen af køn, familie, homoseksualitet contra heteroseksualitet har inspireret forfatteren. Pointen er, at en stor del af de forestillinger vi bygger vores samfund på er historiske konstruktioner, som ændrer sig i tid og rum. Hver generation, politisk eller religiøst system vil konstruere nye normer, der passer til det pågældende samfunds, og dermed den magthavende elites opfattelse af "det gode liv".

Karin Lützens undersøgelse viser således at en række nøglebegreber i nutidens omverdensforståelse: familie, far, mor, det gode liv, velfærdssamfund etc. er konstruktioner. Hun viser bl.a., hvordan *middelstandens* forestilling om den gode/rigtige familie: kernefamilien blev til i sidste halvdel af det 19. århundrede og lagde grunden vor nutidige opfattelse af, hvad en familie er, og hvordan den skal fungere. (i parentes bemærket var kernefamilien ikke ny opfindelse. Familiens form og funktion retter sig efter behovene et givent samfund.) For eksempel viser hun, hvordan opfattelsen af hvad en "mor" og en "far" er, kan skifte køn. Først i perioden er der intet odiøst i, at to kvinder, som "far" og "mor" kan være forstanderpar på hjem for uheldigt stillede børn og unge kvinder, mens dette omkring århundredskiftet giver anledning til afsky og mistænkeliggørelse i en række børnehjemssager, som bl.a. Socialdemokraten tager op.

Undersøgelsen bygger på et righoldigt kildemateriale af trykte beretninger fra perioden. Det

er ytringer fra organisationer og enkeltpersoner fra Den private velgørenhed, kristelige organisationer, samfundsenkede borgere: læger, journalister og politikere, der ønskede at ændre på den liberalistiske stats laden stå til. De ville med hjælp til selvhjælp, kristelig opdragelse og indpodning af middelstandens normer om arbejde, familie og det gode liv redde byens bærme og gøre dem til gode samfundsborgere, ligesom middelstanden nu var. Byens rum, hvor værthuse, prostitution, larm og skidt og møj truede den pæne borger og især kvinder, skulle tæmmes, så man igen kunne færdes på gaderne. De, der skulle opdrages, var arbejderklassen. Alle de uskyldige børn, unge kvinder, enlige mødre, arbejdsløse og hjemløse mænd, der pga fattigdom og uvidenhed risikerede at falde ned i en bundløs sump, skulle reddes. Karin Lützen viser, hvordan en mangfoldighed af initiativer tages af middelstandens mænd, men især kvinderne, som her får en mission for selvstændige aktiviteter i et samfund, som ellers kun levned dem mulighed for aktiviteter i familiens skød, hvor kvindens plads jo var. Bogen bliver her en skildring af byens moderniseringsproces, herunder borgerskabets forskellige politiske opfattelser af, hvordan en moderne by skulle organiseres. Det mangelfulde offentlige fattigvæsen blev sat i relief af de mange private godgørhedsinitiativer, der i det 20. årh blev overtaget af stat og kommuner. Selv om tankerne bag og i disse institutioner ændres, da de blev en del af velfærdsstaten, er det bogens konklusion, at mange af 1800-talsnormerne føres med over i den moderne velfærdsstat. Det er f.eks. holdningen til ar-

bejde og arbejdsløshed, opfattelsen af hvad en familie er og rollerne i den, det todelt bistands-system i værdigt /og uværdigt trængende. Bogen beskæftiger sig også med middelstandens holdning til sædelighed og prostitution, der var et hæftigt stridsmønne de sidste årtier i århundredet. Med et lovkompleks fra 1870erne blev prostitution gjort lovlig og lagt i faste rammer med læge- og politikontrol. Mandens seksualiteten måtte tøjles – ikke ved afholdenhed, som kvinder og nogle mænd mente, men ved overvågning. Her måtte nogle af arbejderklassens døtre ofres, men det skete med lov og orden. Loven var dog så anstødelig, at den blev ophævet i 1906.

Mange af middelstandens kristne kvinder engagerede sig i opbygning af hjem og institutioner for de nødlidte, f.eks. børn, eller unge kvinder. Det var her middelstandens kernefamiliemodel blev forsøgt introduceret hos arbejderklassen. Virkeligheden gav dog sjældent mulighed for at denne kunne føres ud i livet. Som forfatteren meget rigtigt påpeger kom denne familieform kun til at fungere en kort periode i 1950erne i arbejderklassen, hvor det blev realistisk at have råd til, at det kun var manden/faderen, der havde arbejde. Men visionen om den småborgerlige kernefamilie blev også en del af arbejderklassens idegods. Loui Pio skrev allerede i Socialistiske Blade i 1871 om hvordan kernearbejderfamilien burde fungere med far på arbejde og mor, der passede børn og hjem. Denne forestilling blev en fast bestanddel af den socialdemokratiske vision om det gode liv, som har forståelige rødder, men som har givet bevægelsen et patriarkalsk tankesæt.

“Byen tæmmes” handler om middelstandens forestillinger om det gode liv, som arbejderklassen burde leve. Vi hører således meget lidt om, hvad arbejderklassen syntes om dette liv. Fra 1870'erne voksede arbejderbevægelsen sig stærkere og stærkere, og dén blev det, der opbyggede det 20. århundredes institutioner og velfærdsstat. Men forudsætninger blev som bogen viser i mange tilfælde opbygget på middelstandens initiativer og tanker om det gode liv. Som den trendsætter den var i 1800-tallets offentlige meninger. Det interessante ville nu være at få undersøgt, hvor meget arbejderklassens og arbejderbevægelsens tankesæt indoptog af disse forestillinger om det gode liv. Familieopfattelsen har klart været båret af de samme holdninger som middelstanden havde. Holdningen til værdigt og uværdigt trængende var også socialdemokratisk tankegodt til midt i 60'erne, hvor den deklasserende fattighjælp endelig blev afskaffet. Det religiøse og moralske tankesæt vandt ikke indpas hos arbejderne. Her vandt den marxistiske og klassebevidste tankegang større genklang, og solidariteten blev den norm, der holdt klassen sammen.

Karin Lützen har skrevet en værdifuld og metodisk meget inspirerende bog, der placerer sig midt i den aktuelle forskningsdiskussion om velfærdsstaten, dens rødder og aktører. Hvor meget af den socialdemokratiske opfattelse af det gode liv er i virkeligheden middelstandens tankegodt fra forrige århundrede? Hvor stor er kontinuiteten fra 1800-talssamfundet til nutidens velfærdsstat? Hvilken betydning har kvinderne haft for opbygning af de to perioders institutioner?

Mange andre spørgsmål kan stilles. Den største indsigt er måske, at den anvendte metode afdækker den historiske konstruktion af begreber og normer, som vi ellers tror er faste størrelser. Tingene kan ændres og bliver ændret.

Anette Eklund Hansen

MEGA fortsætter

Karl Marx/Friedrich Engels: Gesamtausgabe (MEGA). Udgivet af den Internationale Marx-Engels-Stiftelse, bd. IV/3: Karl Marx: Exzerpte und Notizen Sommer 1844 bis Anfang 1847. Bearbejdet af Georgij Bagaturija, Lev Churbanov, Ol'ga Koroleva og Ljudmila Vasina under medvirken af Jiirgen Rojahn, Akademie Verlag, Berlin 1998, IX, 866 s., DM 298.-, ISBN 3-05-003398-3

Det er den egentlige nyhed: Den historisk-kritiske samlede udgave af Marx' og Engels' værker (MEGA) fortsætter, på trods af at den i løbet af det seneste årti har været inde i adskillige og alvorlige turbulenser. Præsentationen af det nye bind i Berlin midt i december 1998 inddrager samtidig på sin vis en historisk retfærdiggørelse for alle dem, der siden årsskiftet 1989/90 har arbejdet for, at DDR's og derefter Sovjetunionens endeligt ikke skulle betyde et nyt endeligt for MEGA. Den akademiske historisk-kritiske udgave af alle Marx' og Engels' efterladte værker, som længe har været nødvendig og påkrævet i internationale forskerkredse, skulle ikke atter engang strandes på de politiske omstændigheder, som det var tilfældet med den første MEGA (1927-1941), som

var gået til grunde pga. stalinismen og fascismen, og efter at iværksættelsen af den anden MEGA var blevet forsinket til 1964.

Der var en række nødvendige, men arbejdskrævende og nervepirrende opgaver, som ofte forsinkede arbejdet, der skulle løses, inden man igen kunne gå over til den normale dagsorden, som præger et akademisk og oven i købet internationalt langtidspjekt. Det drejede sig bl.a. om gennemførelsen af den akademisering og internationalisering af udgivelsen, som kernen af de gamle medarbejdere og de nytilkomne udgivere gik ind for, om at få skabt et nyt udgivelsesforum (den internationale Marx-Engels-Stiftelse IMES i Amsterdam, som allerede var ansvarlig for de fire bind, der udkom i 1991 og 1992), om et internationalt bedømmelsesudvalgs evaluering af udgivelsen, om Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften's (BBAW) optagelse i IMES, om en revision af retningslinierne for udgivelsen og offentliggørelsen heraf (Dietz Verlag, Berlin, 1993), om en “omdimensionering” af udgivelsens omfang uden overtrædelse af fuldstændighedsprincippet, om udgivelsen af et nyt tidsskrift i tilknytning til udgivelsen (MEGA-Studien), om overgangen til en ny og hensigtsmæssig elektronisk bearbejdning af alle manuskripterne og om et mere ydedygtigt forlags overtagelse af udgivelsen. Men det betyder ikke, at man ikke i det stille har arbejdet videre med en række bind i Moskva, Berlin, Trier og andre steder. Det er disse bind, man nu har kunnet begynde at udgive (I år udkommer formentlig bind IV/31 med den gamle Marx' kemiske excerpter og derefter bind

III/9 med korrespondancen fra 1858/59).

MEGA's IV. afdeling, som primært har til formål at give adgang til Marx' mange (og Engels' få) excerpter, er præget af en række særtræk:

1. Ved hjælp af dem kan man på en særligt lærerig måde få et kig ind i Marx' tankeværksted, idet han gennem hele sit liv gjorde et utal af optegnelser fra bøger, som han senere benyttede på mange forskellige måder.

2. Næsten alle teksterne i IV. afdeling udgøres af hidtil ikke-offentliggjort materiale.

3. Det er ikke nemt at arbejde med disse tekster, fordi de ikke er skrevet med henblik på offentliggørelse, men til en forskers private brug. I de fleste tilfælde er Marx' egne kommentarer yderst sparsomme eller lakoniske, hvorfor det bestemt ikke altid kan lade sig gøre at nå frem til meningen med bestemte passager, som han har excerperet fra andre forfattere, ikke altid lige udførligt og til tider omformuleret eller i en ny rækkefølge. I hvert fald ved første øjekast er de ofte uigennemskuelige.

4. Det er kun en del af Marx' excerpter, der entydigt kan karakteriseres som forarbejde til bestemte af hans egne tekster. I de fleste tilfælde kræver det et besværligt og omhyggeligt arbejde at finde frem til deres funktion og placering i Marx' forskningsprogram (der var under stadig forandring).

Med det nye bind, der fortrinsvis er udarbejdet i Moskva, er der i alt udkommet 48 bind, og der mangler stadig 66. Dette bind har længe manglet mellem de allerede udkomne bind IV/1, IV/2 og IV/4, hvoraf det første allerede

de udkom i 1976; de fire bind omfatter tilsammen de tidlige excerpter fra Kreuznach, Berlin og Bruxelles. I denne periode, d.v.s. indtil omkring midt i 1845, koncentrerede Marx sig stadig mere om den politiske økonomis problemer, uden dog allerede at være den person, der skrev Kapitalen. Denne yderst interessante forskningsproces kan nu takket være de fire indholdsmæssigt kronologisk sammenhængende excerptbind rekonstrueres detaljeret. For at få færdigudgivet alle de excerpter, som blev udarbejdet før Manifestet og revolutionen i 1848/49, mangler der nu kun bind IV/5, som kommer til at indholde resultaterne af Marx' og Engels' fælles arkivrejse til Manchester i juli/august 1845 og de hæfter fra Bruxelles, som blev udarbejdet umiddelbart efter den første rejse til England (slutningen af det foreliggende binds 6. hæfte dækker dog også allerede denne periode).

Man skal ikke lade sig narre af titlen (sommer 1844 til begyndelsen af 1847). Den skyldes kun, at bindet også indeholder Marx' notesbog fra årene 1844-1847, som selvfølgelig ikke bliver opdelt kronologisk, men udkommer samlet. De egentlige excerpter i bind IV/3 stammer imidlertid fra perioden mellem sommeren (eller måske alligevel først efteråret?) 1844 og efteråret 1845, selvom der gør sig visse problemer gældende med hensyn til dateringen. Kernen udgøres klart af "Bruxelles-hæfterne" 1-5 fra begyndelsen af februar til begyndelsen af juli 1845.

Excerpterne i dette bind skrev Marx, der dengang var 27 år, nogenlunde samtidig med de økonomisk-filosofiske manuskripter, Teser om Feuerbach og Den hel-

lige familie. Hvad angår de berømte teser bliver oprindelsen gjort håndgribelig: De er jo kun overleveret, fordi Marx kradsede dem ned i sin notesbog under overskriften 1) ad Feuerbach (s. 19-21 i det foreliggende bind). Notesbogen indeholder ellers mest bogtitler og endda husholdningsspørgsmål med Jenny Marx' håndskrift.

De forfattere, som Marx beskæftigede sig så intensivt med, er stort set ukendte i dag: Boisguillebert, Lauderdale, Buret, Villegardelle osv. Men i 1845 stod de i spidsen for den socialvidenskabelige litteratur. Navne som John Law, Senior, Babbage, Ure og andre genfinder vi i 1860'erne i Marx' Teorier om merværdien (MEGA II/3.2-4, Berlin 1977-1979). Og det er først med det nye MEGA-bind, man rigtigt kan se, hvor vigtige Sismondis værker var for Marx' erkendelsesproces netop i foråret 1845. Bindet indeholder uddrag af 37 værker af 31 forskellige forfattere.

Ud fra excerpterne i dette bind kan man følge, hvordan Marx satte sig ind i den politiske økonomi, hvordan han nærmede sig denne videnskabs teoretiske kategorier, og hvordan han gradvist inddrog dens sociale, teknologiske og historiske aspekter. Rødderne til den senere plan om Kapitalens fire bind finder man allerede på dette tidspunkt og i disse excerpter. Og det betyder, at det er konturerne af hele det videnskabelige arbejdsområde, han skulle beskæftige sig med i sit liv, der er aftegnet her. Derfor er teksterne i dette bind ikke kun af interesse for nogle få specialister, for de har betydning for hele Marx' biografi, i hvert fald den intellektuelle del af den.

Dengang beskæftigede man

sig stadig med politisk økonomi, teknologi ("maskinspørgsmålet") og samfundets sociale forhold på en meget kompleks måde. Alle- rede i excerpterne fra de forskel- lige mindre værker af Pierre de Boisguillebert, som udkom i Pa- ris i 1843, og som er de første i dette bind, kan man se, at de uløste spørgsmål om social ret- færdighed vokser frem på bag- grund af spørgsmål om økono- misk teori. Marx' næste excerpt, fra Antoinettes Cherbuliez' Ri- che ou pauvre (Paris, 1840), er desværre ikke overleveret, fordi et af hæfterne er gået tabt – og det informerer en historisk-kri- tisk udgave som den foreliggen- de selvfølger om. Allerede i Sismondts værker bliver under- søgelsens af de kapitalistiske ud- bytningsforholds detaljer, som skaber umenneskelige tilstande, vigtig, for så at blive helt tydelig i socialisten François Villegar- dells arbejde. Marx' kritik af disse forhold, udviklingen af bl.a. begrebet fremmedgørelse, som allerede var begyndt i det hegelianske og unhegelianske miljø, der prægede hans år som studerende og journalist, fortsat med et fantastisk tempo i Pa- ris.

Excerpterne fra disse måneder taler deres tydelige sprog om denne erkendelsesproces. Bind IV/3 viser med den nødvendige udførlighed, at Marx først og fremmest orienterede sine studier af det for ham relativt nye forskningsområde efter den fran- ske økonom Adolphe Blanquis Histoire de l'économie politique en Europe..., Paris 1842 (en anden udgave udkom i Bruxelles i 1843), som indeholdt mange li- teraturhenvisninger. Men selv den bedste akademiske udgivel- se kan ikke vise, at en af denne akademikers yngre brødre var

den kommunistiske revolutionær Auguste Blanqui. Han var gan- ske vist blevet dømt til fængsel på livstid efter maj-opstanden i Paris i 1839, men hans ideer cir- kulerede stadig i de franske ar- bejderorganisationer og var hel- ler ikke ukendte i De retfærdiges forbund, hvis førende medlem- mer Marx havde haft rigelig kontakt med både hele den tid, han tilbragte i Paris, og også ef- ter at han var blevet udvist der- fra. Marx' studier i de lange næt- ter, hvis resultater nu er fuldt til- gængelige, for så vidt som de blev skrevet ned og er bevaret, fandt sted i en specifik atmos- fære, som man må medtænke, når man læser disse tekster, hvis man vil forstå dem fuldt ud.

Marx' gennemgående historis- ke interesse for den samlede pro- ces og for alle de historiske og geografiske detaljer forhindrede, at hans første økonomiske over- vejelser førte til dogmatisk snæ- verhed eller forhastede krav om sociale forbedringer. Men at tro, at det tyder på manglende med- følelse med de arbejdende klas- ser, ville være udtryk for en grundlæggende misforståelse. Han anede, at det ikke var agita- tion, men reel indsigt i "marke- dets love", der skulle til. Og den- ne anelse, der – som man kan se på teksterne i bind IV/3 – efter- hånden blev til sikker viden, er grundlæggende for Marx' betyd- ning, for den gjorde en både de- struktiv og skabende dialektik mellem et køligt hoved og et varmt hjerte nødvendig.

Man kan finde forstudier til og variationer af en hel del af de tanker, der kommer til udtryk i de Økonomisk-filosofiske manu- skripter i disse manuskripter. Småtskårne hjerner kan sikkert bruge det som ny ammunition i deres forsøg på at beskyld

Marx for plagiering. Men det er selvfølgelig noget helt andet, der er vigtigt: fordi det nu er muligt at følge arbejdet med væsentlige tanker fra begyndelsen, bliver disse meget mere forståelige og fremstår i alle deres dimensioner.

Det er første gang, et MEGA- bind indeholder en hel Marx- dagbog, for det er den første af de 20, vi kender. Georgij Baga- turija har gjort alt, hvad der er menneskeligt muligt for at gøre den tilgængelig. Det videnskabe- lige apparat, han har leveret, er ca. fem gange så langt som de ca. 25 sider, dagbogen fylder. For hver af de hundredvis af tit- ler, der nævnes, oplyses det, hvornår Marx anskaffede eller anvendte dem og, hvad der er endnu vigtigere, hvor i sit senere arbejde han brugte disse excerpter.

Størstedelen af teksterne i bind IV/3 har ikke været offentlig- gjort tidligere, og det er enhver udgivers legitime anliggende at understrege dette. Det er helt rig- tigt, som der står allerede i ind- ledningens anden sætning (s. 449), at "både notesbogen og de otte hæfter udgives for første gang fuldstændigt", men en min- dre opmærksom læser kunne overse, at der har været mere el- ler mindre fuldstændige offent- liggørelser i den første MEGA, selvom det selvfølgelig er opgi- vet i de enkelte hæfters teksthis- torie. Foruden de mange teks- ter, der faktisk bliver offentlig- gjort for første gang, ligger det nye binds værdi i den fuldstæn- dighed, der nu er opnået, og i den mere nøjagtige tydning og datering af teksterne samt de mere udførlige forklaringer til dem.

Det virker problematisk at sætte Marx' korte, ukommente-

rede notat fra en tidsskriftsartikel af en schweizisk økonom – om at en forandring af den samfundsmæssige fordeling af rigdommen ikke kan ske frivilligt, men at “il devranécessairement s'exécute par la contrainte et par la force (s. 231)” – i forbindelse med “begrebet om ‘proletariatets diktatur’” og at karakterisere tiden omkring 1845 som den periode, hvor Marx udviklede dette begreb. For det første findes der ikke på noget sted i hans værker en direkte henvisning til denne passage, for det andet bruger han først begrebet “proletariatets diktatur” i Klassekampene i Frankrig, altså fem år senere, og for det tredje er dette begreb for komplekst og alt for belastet af det 20. århundredes historie, til at man kan anvende det uden videre kommentar.

Hvad man end måtte mene om bind IV/3's udgiveres store præstation og endda om Marx' teoretiske udvikling, som den kan udledes af hans excerpter, så vil det i hvert fald blive nødvendigt at ændre eller konkretisere en lang række af de specifikke eller mere generelle vurderinger, der kommer til udtryk i den næsten uoverskuelige litteratur om den unge Marx, efter at dette bind er udkommet. En mængde tankeskridt, som har været stærkt omdiskuteret, kan nu underbygges helt entydigt og konkret uden nogen helt spekulation, men der gives også anstød til en masse nye overvejelser. De store anstrengelser, som er forbundet med enhver historisk-kritisk udgave, kan kun “betale” sig, hvis dens tekster rent faktisk bliver en del af det videnskabelige kredsløb.

Martin Hundt

Socialdemokratisk ideologi op til 1. verdenskrig

Masao Nishikawa: Der Erste Weltkrieg und die Sozialisten, Edition Temmen, Bremen 1999, 177 s., DM 48.-, ISBN 3-86108-745-6

I følge forordet er der i Japan stor interesse for europæisk historie, specielt for den tyske og herunder i høj grad arbejderbevægelsens historie. Den foreliggende bog er i Japan udkommet i tre oplag og foreligger nu altså også på tysk. Nishikawa, som har udgivet adskillige afhandlinger om emnet, beskriver på baggrund af et godt kendskab til den eksisterende litteratur og undersøgelser i flere relevante arkiver, de europæiske socialdemokratiske partiers vej til deres fælles nederlag i august 1914. Nishikawa inddeler sin afhandling i en indledning, 11 kapitler og en epilog. En omfattende litteraturfortegnelse samt nogle bilag og et person- og stedregister afslutter værket.

Bogen kunne have en værdi som en sammenfatning og en generel analyse af de socialdemokratiske partiers holdning, og det er vist også Nishikawas intention. Det kunne have været relevant at læse en analyse fra et andet udgangspunkt (nemlig Japan) og et nyt perspektiv. Det ville muligvis have givet en anden indfaldsvinkel, som kunne have været frugtbar, men det viser sig desværre ikke at være tilfældet her; fremstillingen er rodet, der er flere gentagelser, den indeholder irrelevante ligegyldigheder og plituder, uden at det bliver klart, om og i givet fald hvad de skal bruges til. Måske har dette virket interessant i Japan i 1991, men på forskellige

europæiske sprog forelå der dengang, og i højere grad idag, en omfattende litteratur om den internationale socialismes udvikling i årene op til første verdenskrig; adskillige af disse afhandlinger har analyseret perioden grundigt.

Nogle enkelte af Nishikawas oplysninger: s. 23 fortæller, at Lenin efter den russiske partikongres i 1903, hvor han havde besluttet sig til at splitte partiet, sammen med Krupskaja trak sig tilbage til de schweiziske bjerge for at berolige sine nerver. Andet kapitel har Internationalens kongres i Stuttgart som udgangspunkt, og sammen med en gennemgang af Gustave Hervés kritik af Bebel, som øjensynlig havde en snert af sandhed i sig, men som ikke bliver diskuteret, får vi at vide at Hervé var fra Bourgogne, var 36 år gammel og som gammel nærmede sig fascismen. Det er næppe en skildring af Hervés baggrund, snarere en psykologisering, som næppe forsyner historieskrivningen med ny indsigt. Andre franskmænds argumentation refereres kun, ligeså Rosa Luxemburgs.

“I 1910 var Keir Hardie 54 år, men så pga. sit hvide hår ældre ud” (s. 39). Nishikawa gør intet forsøg på at perspektivere dette udsagn, hvilket vel også dårligt lader sig gøre – men hvorfor så fremsætte det? Det samme spørgsmål må man stille sig ved påstanden om, at for de europæiske socialister var det blevet en fix ide, at tyrkerne var et grusomt folk, og at denne ide var fast forbundet med tyrkernes belejring af Wien i 1683 (s. 47). S. 48 hævdes det, at socialisterne i Saloniki var forvirrede – næppe så meget som læserne, der har læst afsnittet ovenover, der handler om modsætningerne i

det italienske socialistparti. I forbindelse med en kongres i Reggio Emilia, nævnes det, at Napoleon efter et vundet slag i nærheden af denne by havde indset, at han var et usædvanligt menneske (s. 52). Hvilket formål kan vel denne oplysning tjene i forbindelse med den internationale socialismes udvikling ca. 100 år senere?

Nogle af tåbelighederne kan måske føres tilbage til oversættelsen: s. 57 hævdes, at det tjekkiske socialistparti havde et godt valgresultat i Moldawien – der må vel være ment Mähren. S. 81 siges, at British Socialist Party, var opstået i 1911 på grund af et forandret billede af Social Democratic Federation. Måske betyder det, at SDF havde forandret sin ideologi så meget, at det var nødvendigt med et navneskifte, men hvem ved, hvad der har stået i originalen? I 1923 sammensluttede de to socialdemokratiske internationale sig til en ny internationale, men her står, at Wiener Internationalen tilsluttede sig sig Socialistisk Arbejder Internationale. Det er uklart, om Nishikawa eller oversætteren ikke har forstået, hvad der foregik. Sådan kunne man fortsætte, men hovedanken er, at bogen til trods for nogle rimelige beskrivelser af udviklingen, bl.a.

den marxistiske teoris opløsning i de socialdemokratiske partier i årene op til Verdenskrigens udbrud, ikke bringer noget væsentligt nyt, drukner de relevante informationer i absurde påstande og meningsløse detaljer. Der er ikke nogen sammenhæng eller en linje. Emnet er set væsentligt bedre behandlet.

Gerd Callesen

AOF i 75 år

Erik Stuboft: Fra oplysning til uddannelse. Historien om Arbejdernes Oplysningsforbund 1924-1999. AOF Danmark, 1999, 316 sider, illustreret + diskette, 160 kr., ISBN 87-7403-610-6.

Beskrivelsen af AOF's virksomhed er delt op i 12 kapitler. I de første 2 berettes om henholdsvis oplysningsforbundets start og om den organisatoriske udvikling til en landsdæk kende virksomhed. Derefter får hver af AOF's virkefelter sit eget kapitel: Foredrag og studiekredse, folkeoplysning, fagligt og politisk oplysningsarbejde, internationalt samarbejde, korrespondanceundervisning, forlagsvirksomhed, filmudlejning og teater og kulturelle aktiviteter. I hvert af disse kapitler startes forfra på

historien, så det kan ikke undgås, at der bliver nogle gentagelser.

Efter forordet findes en "tidstavle", der i korte træk fortæller AOF's historie i kronologisk orden. I virkeligheden er den bedre at få forstand af end de lange beskrivelser af hvert enkelt område på de mange efterfølgende sider. Spredt ud over kapitlerne er der noget, som forfatteren kalder "inserter", små artikler om specialiteter fra det i kapitlet behandlede emne. De er på fra 1 til 4 sider og virker ret forstyrrende, når man læser bogen i et sammenhængende forløb. Beskrivelsen er meget detaljeret. Den bærer præg af, at forfatteren har gennemgået en mængde protokoller og andre arkivalier. Den er spækket med navne, datoer og årstal. I virkeligheden egner den sig nok bedst som opslagsværk, hvis man mangler nogle præcise oplysninger om dette eller hint i forbindelse med AOF. På den medfølgende diskette findes lister over AOF's medlemsorganisationer, formænd, personregister til bogen, statistiske oplysninger m.m.

Der er mange, udmærkede og illustrative fotografier i bogen. Det er en pæn bog; men det er ret tung læsning.

Birgit Andreasen